

EESTI KIRJANDUS

SISU:

K. MIHKLA: Võitlus Vargamäe ja Tammsaare taludes. (Kaardiga.)

A. RAUN: Moodsest sūrjani ehk komi kirjandusest.

A. SAARESTE: Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest.

E. LAUGASTE: Nõia ja nõiduse nimetusi eesti murdeis.

A. SUIK: Hugo Raudsepp — Jumala veskid.

M. SILLAOTS: Alma Ostra — Lendva.

H. RAUDSEPP: Hella Vuolijoki — Niskamäe naised.

P. VIIRES: H. Jänes, A. Meissaar, O. Parlo ja B. Sõöt — Euroopa kirjanduse pääjooni II.

O. LIIV: R. Antik — Estland in fremden Sprachen.

Eesti raamatute üldnimestik 1934. a. alates. 28. poogen.

N° 11

20. november

1936

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1936 ASUTATUD 1906. XXX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsikirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetuse ja talituse: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapärast ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaulikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülje 15 kr., veerand lehekülje 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

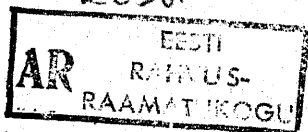
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 936P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

NOVEMBER 1936

NR. 11

VÕITLUS VARGAMÄE JA TAMMSAARE TALUDES.

1.

„Maakera pole inimesele ometi kuidagi rohkem kui lillele taimelava, vaevakasele soo. Nende vahekorra algelisem, kandvam idee — nende vaheline võitlus,“¹⁾ kirjutas A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ I ilmunisel, vihjates oma suurromaani põhi-ideele — võitlusele. Seda inimese lakkamatut võitlust loodusega ja üleaedsete taluperemeeste omavahelist kemplemist oli kirjanik maast-madalast jälginud ja kogenud ei kuski mujal kui oma kodukohas Järvamaal Albu (loe: al'bu) vallas.

A. H. Tammsaare vanemad asusid Järva-Madise kihelkonda Vetepere külla elama „läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul“. Nad mõlemad põlvnesid Eesti jõukamast maanurgast Viljandimaalt. Kirjaniku vanaisa Peeter Hansen pidas Suure-Jaani khk. Vastemõisas suurt Kolgaoja talu. See iseteadlik eesti taluperemees juhatas oma poegi kooliteele, andes neile kõigile kihelkonnakooli hariduse. Isatalu päris poeg Hans, kes ehitas endale vesiveski. Ta suri kõrges vanaduses, jäädes habetpidi veski kedervarre vahele. Teised pojad lahkusid kodutalust: Jaan hakkas Albu vallas Alel koolmeistriks ja Peeter (sünd. 30. X 1841) ostis endale sessamas vallas Tammsaare-Põhja talukoha. Kirjaniku ema Ann Backhoff (sünd. 2. VII 1852) oli pärit samuti Vastemõisast Jüriõue saunast. Ta laulatati Peeter Hanseniga Suure-Jaani kirikus 27. veebruaril 1872. a., ja sama aasta varakevadadel siirdus noorpaar uude asukohta — soodetagusele Tammsaarele —, kaasas kaks märahobust, teine neist kõrbhall, noorperenaise kaasavara, mõned loomad ja talukraami eluhakatuks. Rännak oli pikk, esimesel päeval ei jõudnud teelised

1) Anton Hanseni Avalik kiri kirjanik A. H. Tammsaarele. „Vaba Maa“ 1927, nr. 59.

pärale; nad ööbisid Järvamaa Alliku kuusikus ja alles järgneva päeva lõuna paiku saabusid nad Vetepere põhjast lõunasse suunduvaile väljamägedele ²⁾).

Oma vanemate asumist Albu valda Tammsaare-Põhja tallu on kirjanik kaunis tõetruult kujutanud „Tõde ja õigus“ I alguses. Alles päikese loojakul jõudsid Andres ja Krõõt Vargamäe mägisesse ümbruskonda. — „„Seal ta ongi, see Vargamäe,“ lausus Andres ja näitas käega üle soo järgmise väljamäe poole, kus lõmitas rühm madalaid hooneid,“ loeme romaanist ja A. H. Tammsaare monumendi küljereljeefilt. Saabumishetkel tõmbus vankris istuva noore naise süda valus kokku, nagu oleks ta ette aimanud kõiki neid raskusi, hädasid ja muresid, mis uustulnu-kaid Vargamäel varitsesid.

Küsime, kust pärineb Vargamäe nimetus. Albu vallas iga-tahes ei leidu säärast kohanime. Vargamäe-nimeline mäenõlvakuline koht asetseb Aegviidu ja Pillapalu vahelise maantee ääres, otse teelahkme kohal, kust käändub kitsas teeharu Koitjärvele. Vargamäe metsakoopais on vanasti end varjanud teeröövlid ja vargad. Seepärast hakatud seda kohta nimetama Vargamäeks ³⁾). Vargamäega tutvus kirjanik, kui ta parandas oma tervist Koitjärvel, kus ta vanem vend pidas metsavahi ametit.

2.

Albu valla vanemad inimesed, kes on omal ajal tähele pannud kirjaniku isa Peter Hanseni ja tema üleaedse Jakob Sikenbergi omavahelisi hõõrumisi, kinnitavad üksmeelselt, et ega Tammsaare taluperemehed asjatult kembelnud: nende talukrundid olid nii üksteise vahele kiilunud, et kõige rahulikumgi mees oleks pidanud seal tülitsema hakkama. Paljud tülid ja kohtu-protsessid oleksid ära jäänud, kui Tammsaare väljamägi ühes juurdekuuluva heina- ja karjamaaga oleks olnud kas pikuti või põiki poolitatud kaheks talukrundiks. Kuigi maamõõtja tahtis esialgu nii toimida, astus sellele kavatsusele vastu Jakob Sikenberg oma isaga, nõudes endale parema põllu-, heina- ja karjamaa. Sikenbergid maksid maamõõtjale head jootraha ja tegid kõrtsis suupärased liigud ⁴⁾, või nagu romaanis kirjutatakse: „Pearu oli maamõõtjale pistnud, mis pista võis, ja see oli vastutasuks sihid ajanud, nagu neid vähegi võimalik oli ajada“ (lk. 71). Tammsaare väljamäel laiuvad põllud jaotati risti neljaks maa-

2) August Hanseni teateil.

3) Anna Sarapuu ja Jüri Hanseni teateil.

4) August Sikenbergi ja August Hanseni teateil.

lapiks. Põhja ehk Eespere sai „enamasti kõrgema kivise kärka“ (vt. joonisel I, IV), Lõuna ehk Tagapere „madalama ja lausali-sema maa, kus kive vähem ja mulda rohkem“ (vt. II, III). Sa-muti heina- ja karjamaast jäeti soisem osa, kus kasvas lepavõse-rikku, vaevakaski ja kääbusmände, Tammsaare-Põhja talule (vt. V, VIII), jõeäärsem ja metsarikkam osa aga määrati Tammsaare-Lõuna talule (vt. VI, VII). Jõeäärsest heinamaast anti Põhja talule vaid väike lapike (vt. IX), kuhu ei pääsenud muidu kui läbi Lõuna karjamaa Kitsesaare tagant. Külavaheline tee jäi ter-venisti Tammsaare-Lõuna maasse, tujukate Sikenbergide val-dusse. Tammsaare talukrandid ajas ja „pani kaardi peale“ 1869. a. maamõõtja G. M. Gnadeberg.

Kui Peeter Hansen tuli kolme aasta pärast Tammsaare-Põhja talu ostma, seisis ta sündinud tõsiasja ees. Ta pidi lep-pima kivisema põllumaaga ja soisema karjamaaga, lohutades end sellega, et teised ümberkaudsed talukrandid olid veelgi halve-mad. Et Sikenbergid polnud oma talukohta veel päriks ost-nud, pakkunud pärihärä A. v. Lilienfeld P. Hansenile mõle-mat talukohta müügiks. Rahanappus aga sundinud noort Vaste-mõisa talupoega piirduma ainuüksi Tammsaare-Põhja talu ostuga. Hiljem, olles tüdinud alatisest kemplemisest Jakob Sikenbergiga, kirjaniku isa korduvalt kahetsenud, et ta pole mõlemat talu ostnud ⁵⁾.

Tammsaare talukrandid erinesid teineteisest suuresti pin-nase headuselt ja viljakuselt, aga suuruselt olid nad peaaegu võrdsed, nagu osutavad järgmised arvud tiinudes.

Tammsaare - P õ h j a :		Tammsaare - L õ u n a :
põldu ja aiamaad	14,28 tiinu	14,92 tiinu
heinamaad	21,03 „	19,76 „
karjamaad	81,18 „	83,67 „
metsamaad	3,61 „	2,45 „
sood ja raba	6,05 „	11,65 „
hoonete ja teede all	1,02 „	1,76 „
Kokku	127,17 tiinu	Kokku 134,21 tiinu ⁶⁾

Peeter Hansen maksis oma koha eest 2325 hõberubla. Talu-koha vastuvõtmisel 23. IV 1872 tasus ta 250 rbl., 1. III 1874 — 250 rbl., 1. III 1876 — 300 rbl. ja 1881. a. ülejäänud summa ühes 5% lisamaksuga ⁷⁾. Nii ostis ta üheksa aasta jooksul oma talu päriks.

⁵⁾ August Hanseni teateil.

⁶⁾ Albu vallavalitsuse andmeil.

⁷⁾ Talokoha müümise- ja ostmise-kontrakt, 1873. a.

Peeter Hansen ja Jakob Sikenberg, Tammsaare kohaomanikud, etendasid silmapaistvat osa oma koduvallas. Kirjaniku isa on sealsele talurahvale meelde jäänud haritud, mõistliku ja tõsise taluperemehena. Ta oli käinud Viljandimaal kihelkonnakoolis, luges ajalehti ja elas kaasa toleaegele rahvuslikule liikumisele. Jakob Sikenberg oli täiesti kirjaoskamatu. Protokollidele ja kirjadele märkis ta ikka kolm risti alla. Ristidele oli lisatud märkus: „Jakob Sikkenberg ei oska kirja.“ Kuid hoolimata kirjaoskamatusest oli Sikenberg küllalt nupukas mees. Krutskite väljamõtlemiseks oli tal eriline anne. Ta tundis hästi pühakirja, mitmed laulud ja piiblisalmid olid tal jumalateenistustel pähe kulunud. Joobnuna ta muutis nii mõnegi kirikulaulu rõvedaks vemmalvärsiks, mille ettejuurutamisel põgenes naispere punastades toast⁸⁾.

Mõlemad üleaedsed püüdsid osa võtta ka valla omavalitsuse tööst. Nagu tõendab Albu valla protokolliraamat, valiti Peeter Hansen esmakordselt peremeeste volinikuks valla täiskokku 1875. a. detsembris. Samadel valimistel kukkus Jakob Sikenbergi kandidatuur läbi. Volinike hulgas oli P. Hansen neid väheseid talunikke, kes oskas oma nime ise alla kirjutada. Sikenberg pääses alles 1881. a. peremeeste volinike hulka. Rõhuva häälteenamusega sai neil valimistel Peeter Hansen vallakohtu esimeseks „kõrvasmeheks“ kolmeks aastaks. Sellest nähtub, et kirjaniku isa hinnati palju rohkem kui tema üleaedset, olgugi et ta polnud Albu põline elanik.

Peeter Hansen oli nagu Eespere Andreski tugevate sidemetega ühendatud maaga. Põlluharimine kujunes ta elumõtteks ja elu-unistuseks. Kogu oma järjest suureneva perekonnaga pidas ta väsimatult võitlust tõrksa maaga: kõrvaldas kive põllult, kaevas kraave ja tegi uudismaad. Kive oli ta põldudel rohkesti. Neist jätkus uute taluhoonete alusmüürideks ja neid jäi suured virnad veel kasutult seisma. Kuid sellest hoolimata ei vabane nud Põhja talu põllud kividest⁹⁾. Siin ilmnes sama nähtus, mida kujutatakse teoses kandvama motiivina: „Puhastad ja puhastad põldu, aga väljavõetute asemele ilmuvad uued ja suuremad“ (lk. 289). Heitlust üha üleskerkivate kividega on peetud Tammsaare-Põhja talus tänapäevani.

8) A. Rooba ja J. Kaeli teateil.

9) Jüri Hanseni teateil.

Ülepääsematuid raskusi tekitas Peeter Hansenile sookuivatamine, sest ta ei saanud vett kuidagi teisiti jõkke juhtida kui Sikenbergi krundi kaudu, mis asetseb jõe ääres. Nii laskis Hansen kaevata oma krundi kagupoolsele piirile sügava emakraavi ühes mitmete harukraavidega, et vett alla lasta oma Palgisaare heinamaalt ja hobusekoplist (vt. VIII). Vesi niris heinamaalt ja koplist harukraavidesse ja sealt jooksis emakraavi kaudu Lõuna krundi poole. Kuid Jakob Sikenberg, selle asemel et jätkata emakraavi kaevamist oma talupiiri mööda kuni jõeni, hakkas kokkuvoolavat vett tagasi juhtima Hanseni krundile. Selleks laskis ta kaevata maailmatu sügava ja laia umbkraavi oma maasse Põhja talu piiri äärde. Kraav algas mõisa heinamaa äärest ja ulatus väljamäe lõunapoolse tipuni (vt. S-i kraav). Oma-poolsele kraavikaldale püstitas ta mättaist ja mullast tugeva tammi ja istutas sinna pajusid, kaski ja kuuski, et vesi ega üleaedse sulased ei saaks seda ära lõhkuda¹⁰⁾ (vt. S-i tamm). Hanseni emakraavist voolas vesi Sikenbergi 35 sülla pikkusse ja 6 sülla laiusse umbkraavi, täitis varsti selle ja ujutas üle Põhja heinamaa ja hobusekopli. Kevaditi ja sügiseti oli seal vett nii palju, et hobused ja loomad olid kõhuni vees. Uputusohu kõrvaldamiseks polnud midagi tõhusat ette võtta. Paar korda õnnestus Hanseni sulasel lõhkuda tammi. Kuid Sikenberg laskis valli uuesti korda seada ja pani õhtuti valve välja. Kord tabas ta üleaedse sulast tammi lõhkumise momendil. Sulane sai ära joosta, kuigi ta kraavist ülehüppamisel kukkus rinnuni vette. Ka kohtuprotsessid ei andnud mingeid tagajärgi, sest õigeks mõisteti ikkagi Sikenberg, kes olevat kraavi ja tammi teinud oma heinamaa kaitseks¹¹⁾.

Üle viieteistkümne aasta (1877—1893) ujutas kokkujooksev vesi varakevadest hilissügiseni Põhja talu heinamaad ja hobusekoplit. Nii polnud kaevatud kraavidest mingit kasu, pigemini nad sünnitasid kahju, sest nende kaudu valgus ka mõisa heinamaalt vesi Põhja talu krundile. Sellekohase kirjaliku lepingu põhjal nõustus Sikenberg 3. mail 1893. a. suveks (alates 9. juunist) kaitsevalli osalt kõrvaldama, et vesi jõkke pääseks. Sellega vabanesid Põhja talu koppel ja heinamaa suvekuudel veest. Ent sügiseti ja kevaditi töötas Sikenbergi umbkraav ehk nn. „vesiveski“ endiselt täie koormatusega. See „tülakraav“ on püsinud ummistatuna tänini. Tammil kasvavad praegugi noored kased

10) A. H. Tammsaare teateil.

11) August Sikenbergi teateil.

ja mõned kuused. Suuremad puud on maha saetud. Samuti on veel näha tammi lõhutud koht, kus omal ajal heideldi elu ja surma peale.

Romaanis on autor kirjandus-kunstilistel kaalutlustel valinud „tüliõunaks“ piirikraavi, mis läbib Tammsaare-Lõuna karjamaad ¹²⁾ (vt. kahasse kaevatud kraav). Kirjaniku mõttekujutuslik kraav võimaldab arendada naabritevahelisi kemplemisi suuremas perspektiivis, kui nad tõelises elus toimusid. Kitssaare-nimelise soosaare on kirjanik teoses nimetanud Jõessaareks ja nihutanud selle lõuna poole, kahasse kaevatud kraavi suudme kohale (vt. joonisel).

Kraavikaevamise ja veepaisutamise kirjeldustes on tõsielust pärit vaid üldmotiivid (kraav on Pearu maas ja mätas tema pool küljel), üksiksündmusi aga on autor vabalt kujutanud. Romaanis lisatakse uusi motiive, näiteks loodheinamaa-motiiv, et veepaisutamist enam põhjendada (vt. Pearu tammid 1 ja 2).

Nagu romaanis nii ka tõelises elus ei pidanud Sikenberg silmas veepaisutamisel mõnd üksikut kraavi, vaid ta kasustas seda võtet harjumusepäraselt igal pool, et aga saaks naabrit kiusata. Üleaedtsel Hansenil lõppes nii mõnigi kord kannatus ja ta pöördus kohtu poole.

31. mail 1902. a. esitas ta Albu vallakohtule järgmise kaebuse: „Jakob Sikkenberg on oma maa sees välja ääres ühe kraavile paisu ette teinud ja niisamuti on ka tema tee äärde kraavide sisse mitmesse kohta paisud teinud. Tema rikub sellega minu kiriku tee ära ja vesi rikub minu noort metsa ja teeb minule kahju.“ Kaebaja palus Sikenbergi kohustada „paisusi ära lahutama“. Kuid kostja Jakob Sikenberg ei tunnistanud nõudmist õigeks ja seletas: „Kraav on minu hobuse karjamaa ümber tehtud ja ma panin kraavi ühest kohast kinni, et hobused üle ei hüppaks ja nad juua saaksivad. Hanseni raja on sellest paigast 250 sülda eemal. See vesi ei tee Hansenile kahju. Minu kraav tema maa peale vett ei aja ja teed ei riku.“

Kutsuti ette tunnistajad, kellest Jaan Grosthal tõendas peale vandetöötuslehe allakirjutamist: „Jakob Sikkenbergi Palgisaare heinamaast käib kiriku tee läbi. Paaris kohas umbes kokku 60 sammu pitkalt on tee liiga kitsas ja on kraavid kõrval ja on tee ääred tükati aukliseks kaevatud, nii et pimedal ajal kardetav on sõita. Minul omal on selle läbi õnnetust tulnud. Kraavidele on paisud ette tehtud ja see on kahjuks.“

Peeter Hanseni nõudmisel korraldati kohapealne järelevaa-

---

12) A. H. Tammsaare teateil.

tus. Kuid enne seda kõrvaldas Sikenberg paisud, nagu see tal oli tavaliselt kombeks. Järelevaatuse tulemustest tunnistas asjatundja Hans Nurme: „Sikkenbergi maa sees välja ääres kraavi sees paisu ei olnud, sest see oli ära lahutatud. Kraavi põhjas oli vett, aga seda ei tea, kui kõrgel see vesi enne oli olnud.“ Teine järelevaataja Jaan Tamsaar seletas täiendavalt: „Kiriku tee ääres Palgisaares nägin ma 7. Juunil teeäärsetes kraavides kummagil pool teed paisud olema, mis vett heinamaa peale sundisivad jooksuma. Tee peal roobaste sees oli vesi. Välja ääres kraavi sees oli ka pais, mis aga maapinnast madalam oli. 11-maks Juuniks oli see ära lahutatud. Sikkenbergi ja Hanseni põldude otsas Lõhmu pool on Sikkenbergil üks kõrge kraavikallas ette tehtud [meile tuntud umbkraav ühes valliga], mis seda vett ei lase üle Sikkenbergi heinamaa joosta, mis Hanseni maa seest üks kraav Sikkenbergi raja peal oleva kraavi sisse toob. Kraavi sees paisu ei ole. Selle vee ärajooksmiseks ei ole kraavi kaevatud.“

Seepeale teatas Jakob Sikenberg, et 3. mail 1893. a. tehtud kirjaliku lepingu alusel on tal õigus kuni 9. juunini kraavidele paisusid teha. Nõudja Hansen esitas kohtule nimetatud kirjaliku lepingu ja deklareeris: „need paisud, millede pärast nõudmine on sisse antud, nõudjale mitte tarvilikud ja kasulikud, vaid on kiusu pärast tehtud“¹³⁾.

Peeter Hansen suutis küll kohtus tõde jalule seada, aga õigust talle ei mõistetud. Ta nõudmine jäeti „Keiserliku Majesteedi käsu järele“ tagajärjetuks. Hansen esitas küll apellatsioonikorras edasikaebuse Paide Kõrgemale Talurahva Kohtule, kuid kohus jättis ta põhjendatud edasikaebuse tähele panemata ja kinnitas vallakohtu otsuse.

Kirikutee, mille Sikenberg auklikuks ja läbipääsematuks muutis, on tuntud soosilla nimetuse all (vt. joonisel). Romaanis kerkib soosild unustamatu pildina esile, kui Pearu seda parandab ja tasandab, et kadunud Krööda surnuvanker ei põruks viimisel teekonnal. Kuid peale Krööda matuseid jäeti soosild endiselt hooletusse. „Sillapakud mädanesid ikka enam ja enam ja nende asemele raiuti risu ning pandi labidaga muda peale“ (lk. 380). Pearu moodi talitanud ka Sikenberg: ta vedanud turbaaukudest muda soosillale, mille tagajärjel muutunud see vihmastel aegadel läbipääsematuks. Sikenbergi oskamatuse pärast kannatanud ta ise kui ka üleaedne Hansen. Kirjanik

¹³⁾ Альпскаго Волостнаго Суда Гражданское Дѣло, № 161, 1902 г., Албу valla arhiivis.

mäletab, kuidas nende jahukoorem õhtupimeduses soosilla mudasse kinni jäänud. Toodud talust kohale uus vanker, laotud osa kotte sellele, ja siis alles suutnud hobune vankri mudaga sillutatud soosillast läbi vedada. Täiesti läbipääsematuks muutus soosild, kui Sikenberg teeäärsetele kraavidele paisud ette tegi ja teeservad auklikuks kaevas, nagu selgus eespoolesitatud kohtuprotsessist. Siis ühtlasi olid õnnetused vältimatud. Ehkki Sikenberg oli ise purjuspäi mitu korda hobusega seal turbaauku sattunud, ei jätnud ta oma jonni¹⁴⁾. Jah, Vargamäe mehed olid vänged, nad tahtsid mudast maanteed teha. Pole siis imes tada, et veel A. H. Tammsaare monumendi avamise aegu veoautod, koormatud kirjaniku rohkete austajatega, jäid Sikenbergi kaevatud soosilla salaaukudesse vihmase ilma tõttu kinni.

5.

„Tõde ja õigus“ I järgi algavad naabrite „rehnutipidamised“ sageli piiriaeade pärast. Neid viimaseid lõhutakse, et üleaedse loomad pääseksid omaenda vilja, või jälle tehakse talvteele aed ette. Aialõhkumised ei andnud küll igakord soovitud tagajärgi, aga siiski nähti selles soodsat vahendit naabri kimbutamiseks.

Tammsaare taludes on piiriaeade pärast veel sagedamini protsessitud kui mõttekujutuslikul Vargamäel. Tülisid tekitas ühine karjatee, mis oli Põhja talu krundis ja mida mõlemad kemplejad pooled ühiselt kasustasid. Kui Sikenberg vee allalaskmisel võis etendada juhtivat osa, siis pidi ta karjatee puhul leppima pealtvaataja osaga. Siin avanes Hansenil võimalus kätte maksta veepaisutaja Sikenbergile.

Lõuna talu karjamaa põlluäärne riba oli niivõrd madal ja vesine, et Sikenberg koguni paremal tahtmisel ei saanud karjateed oma krundi rajada. Seepärast oli ta sunnitud kokkulepet sobitama naaberperemehega.

Vastastikuse vahekorra lahendamiseks leplikkuse suunas läheb Jakob Sikenberg üleaedse juurde viinapudeliga ja kutsub ta endaga kaasa metsaülem A. Kuusteini majja, et sõlmida omavaheline kirjalik leping käemeeste juuresolekul¹⁵⁾. Peeter Hansen, kellele Sikenberg annab lubaduse vett edaspidi suvel mitte paisutada, nõustub alljärgneva lepituse tegemiseks.

Albu Vettebere metsaüleniku
maeas 3 tal Mail 1893. aastal.

Auustud Albu kogukona kohtule saab siin Tammsaare kohaomaniku Jagup Sikenbergi kaebtuse asjas, koha omaniku Peeter Anseni vastu

14) August Hanseni teateil.

15) August Sikenbergi teateil.

karja tee nõudmise pärast teada antud. Ülemaal nimetud 3 tal Mail olivad koos, metsaüleniku A. Kusteini jures.

Kaebaja Jagub Sikkenberg
Kaebtuse alune Peeter Ansen
Käemehed Jüri Tandorf
„ Jagup Tandorf
„ A. Kustein

Tammsare koha omanikud on ülemaal nimetud meeste juures ole-
misel alamal ülespandud leppitus ära teinud.

I. Peeter Ansen annab Sikkenbergi raea ärest oma maast 14 (neli-
teistküme) jalga lai karja teeks kunni saunani kust Sikenberg oma õiged
karja teed möda alla keerab, igaveste käidavaks teeks.

II. Peeter Ansen aitab ka Sikenbergile seda teed parandada mis
Tamsarest Kaarli krunti tuleb siis kui Sikenberg seda soovib, aga Siken-
berg ei pea oma karjaga mitte seda teed ära sõtkuma. Tee parandamise
madrihal saab Sikkenbergi poolt antud.

Peale selle on mõlemad koha omanikud nenda kokku lepinud et
naad keiksugused üheteise vastu kiusamesed maha jättavad, olgu kraavide
tegemine ehk vee paesutamised kuni 9 Juunini iga aasta, peale 9 sat Juu-
nid ei ole enam paisu tarvis. Kui naad kraavidega peaks midagi muda-
tust tegema, siis ei tohi kumb kumbakile kahju teha, vaid et nisugused
asjad peavad kahe vahel leplikult tehtud saama et teine teist ei tohi kiu-
sata.

Tammsare koha omanikud Jagup Sikenberg ja Peeter Ansen on
kindlaste keik kiusamised ja kiuste tööd ühe teise vastu maha jätnud, ja
tahvad kuni surmani rahus elada. Mõlemad koha omanikud paluvad
Auustud Albu kogukona kohut seda leppituse kaupa kohtu raamatuse
sisse kirjudada et see assi kindlaks jääb.

Kumb sele leppituse rikkub et hakkab jälle teist kiusama, see saagu
kohtu poolt seaduse järele keigekõrgema trahviga mis seadus selle kohta
nõuab trahvitud. Leppituse täientamiseks kirjutavad mõlemad koha
omanikud omad nimed alla. Nisama on ka käemehed isse oma käega
omad nimed alla kirjutanud. See jagu maad mis Sikenbergi maea kohas
tee P. Anseni maa peal on, annab Sikkenberg omast karja teest keige
maea ligemalt P. Ansenile tagasi.

* * *

Jagup Sikkenberg tegi ristid.

P. Hansen
I. Tandorff
J. Tantorff
A. Kustein.

(Allkirjad)

Vastavalt sõlmitud lepingule kaotati ühine karjatee ja rajati
Lõuna talule eri karjatee (vt. joonisel), mis on püsinud tänini.
Juba kirjaniku noorpõlves muudeti see ühine karjatee (vt. kar-
jatee 1) põlluks ja Põhja talu rajas endalegi uue karjatee (tee 3).
Lepingu II punktis ettenähtud soosilla sillutamiseega J. Siken-
bergi poolt antava „madrihaliga“, s. o. turba-august kaevatava
mudaga oleme juba eespool tutvunud. Samuti teame, kuidas
lepingust hoolimata jätkusid veepaisutamised. Üleaedseid olid
küll lepituse sõlminud ja kindlad vastastikused töötused andnud,
aga „vaen hõõgus ometi nagu tuli lees tuha all“ (lk. 275). Siken-
berg leidis ikkagi mõne ettekäände, kuidas „rehnutipidamist“

alustada. Tal polnud ju Pearu hella hinge, mis kirikukellade helina mõjul vabanes vihast ja vimmast. Ei tulnud tuimenenud südametuksega Sikenberg sellega toime, et ta oma väraval seis-tes, kuhu paistab Järva-Madise kirikutorn (vt. joonisel), oleks sosistanud heldinud Pearu taoliselt: „Väga veart kellad... üle raba... üle soo... üle heinamaa... veart kellad... pim-pam, piu-pau, pim-pam, piu-pau...“ (lk. 312).

Sikenbergi- ja Hanseni-vahelistel tülidel polnud kunagi pikemat vaheaega, kinnitavad albulased. Need olnud harvad juhtumid, kui kolme aasta jooksul polnud nende vahel tõsisemat „rehnutipidamist“. Ainult viljaikaldusaastail püüdnud nad leplikumad olla, sest siis ei piisanud raha kohtukuludeks. Nagu kohtuprotokollid tõendavad, protsessisid Tammsaare üleaedsed 1902. a. suurima agarusega, kuigi mõlemad olid üle kuuekümne aasta vanad.

Kohtuprotsesside sarja algatab J. Sikenberg 21. mail 1902. a., esitades kohtule järgmise kaebuse: „Kostja Peeter Hanseniga on minul rajad vastastikku. Minu karja käimise tee käib tema koha maast läbi. 3-mal Mai k. p. 1893 aastal sai minu ja Peeter Hanseni vahel kirjaline leping tehtud, mille järele see tee teise koha peale sai seatud, nii et vana tee koht Peeter Hanseni tarvitada jäi. Seda uut teed olen ma kunni seia ajani takistamata tarvitanud, aga 20 Mai k. p. s. a. lahutas Peeter Hansen minu karja tee äärest aia ära, nii et ma oma loomi ei saanud koju ajada ja loomad ka öössete peavad karjamaal olema.“ Kaebekirjale lisab ta pruunile pakkimispaberile pliiatsiga kirjutatud 1893. a. lepingu.

24. mail peetud kohtuistungil ei tunnista Peeter Hansen nõudmist õigeks, seletades, et Sikenberg teinud tee pikema kui õigus ja seepärast löövat ta „ennast sellest lepingust lahti“. Kohus, üle kuulanud tunnistajad, otsustab: „Peeter Hansenile kohuseks teha tema koha piiretest läbi käidavat Jakob Sikenbergi karja teed 48 tunni aja sees selle otsuse kuulutamise ajast arvates endisesse korda seada ja ära lahutatud aiad uuesti ülesse teha. Vastasel korral seda tööd kostja kulu peal ära teha lasta“¹⁶⁾.

27. mail teatab Sikenberg, et Hansen pole 48 tunni jooksul aeda korda seadnud, ja palub kohut viibimata Peeter Hanseni tallu ilmuda. Kohus läheb koha peale otsust täide viima. Seal koostatud protokollist loeme järgmist:

Kostja Peeter Hansen avaldas, et tema ise mitte ei soovi ära lahutatud aeda ülesse teha ja et tema soovib et see töö tema kulu peal [saaks] ära tehtud.

¹⁶⁾ Альпскаго Волостнаго Суда Гражданское Дѣло, № 161, 1902 г.

Järele vaadates oli näha, et Peeter Hansen on Jakob Sikkenbergi karja tee äärest 62 sülda pitkalt püstand puu aia ära lahutanud ja roikad ning teibad tee peale pannud, nii et see täieste läbi käimiseks kõlbmata on.

Et võimata oli töölisi leida, kes selle töö oleks ära teinud sellepärast sai tee laius (14 jalga) ja aia koht teivastega ära märgitud ja nõudja Jakob Sikkenbergi hooleks jäetud töölisi palgata ja seda tööd kostja kulu peal lasta ära teha... 17).

29. mail esitab Sikenberg kohtule üksikasjalise aruande kohtuotsuse täitmisel tekkinud kuludest:

Gustav Tandorfile maksetud aia ülesse tegemise eest	3 rubla
150 aiavitsa raiutud ja juure toodud	1 „

Kokku 4 rubla

Peale selle oli minul Hanseni teu läbi kulusi:

6-ue sia söötmiseks, kes karjamaale ei peasenud 8 päeva jook- sul 16 tsetveerikut kartuhvliid ära kulutatud, à 25 kop.	4 rubla
8 päeva ajasin lambad üle herjape põllu ja sain kahju	3 „
Sellesama aja jooksul oli minu sarvloomade kari karjamaal, ja nende lüpsmas käimise ja lehmade jootmisega ära kulutatud aja ning piimalehmade külma käes seismise kahju arvan 1 rubla päeva pealt	8 „
Loomade kaitseks karjamaale häda pärast aeda tehtud	1 „
8 ööd loomi karjamaal vahitud ja hoitud à 50 kop.	4 „

Kokku 24 rubla

Kohtuistungil 31. mail seletab kostja Peeter Hansen, et Sikenbergi kahju ei ole nii suur, ja palub nõudmisest liialdatud osa tühistada. Pooled lepivad omavahel kohtus nii kokku, et Hansen maksab Sikenbergile nõutud 24 rbl. asemel 7 rubla 18).

Samal päeval esitab Hansen Sikenbergi vastu kaebuse: „Sikkenberg tegi minu koha piire peale ühe sauna ja aida vahele tüki aeda ja on selle aia minu maa sisse teinud.“ Et Sikenberg ei tunnista nõudmist õigeks, saadetakse asjatundjad kohale, kellest H. Nurme seletab järgmisel kohtuistungil: „Sauna ja aida vahel on 6 sülda aeda mis ühest otsast 1/2 jalga ja teisest otsast natukene rohkem Hanseni maa sees on.“ Kohus otsustab 14. juunil: „Jakob Sikkenbergi kohustada äralahutama ühte aeda 6 sülla pitkuselt sauna ja aida vahelt“ 19).

Nii protsessisid Sikenberg ja Hansen piiriaedade pärast kuni vanaduspäevadeni. A. 1903 pärandas Peeter Hansen talu oma pojale Augustile, praegusele Põhja talu omanikule, et vabandeda lõplikult kemplemisest üleaedsega.

17) Альпскаго Волостнаго Суда Исполнительное Дѣло, № 158, 1902 г.

18) Альпскаго Волостнаго Суда Гражданское Дѣло, № 159, 1902 г.

19) Альпскаго Волостнаго Суда Гражданское Дѣло, № 161, 1902 г.

Tüse töömees Peeter Hansen kulutas võitluseks Tammsaarel oma paremad meheaastad. Ta tuli siia 31-aastasena ja loobus talu juhtimisest 62. eluaastal. Selles raskes pingutavas töös oli tal alatiseks abiliseks naine Ann, romaanis kujutatud heledahäälilise Kröödana. Nad heitlesid käsikäes üle kolmekümne aasta (1872—1903) Põhja talu põldude viljastamisel ja soode kuivatamisel, tahtes luua paremaid tingimusi oma poegadele-tütardele. Kuid lastele näisid Tammsaare olud liiga kitsana — nad ihkasid siit eemale, kes kaitsevække, kes suurkooli, kes mingisse kergemasse teenistusse. Neil polnud seda oma elu kaalulepanevat kiindumust maasse, mis oli sundinud nende vanemaid ohverdama võitluseks maaga kogu oma elu. See kibestas haudavarisevate vanakeste meeli ²⁰).

Ema matuse puhul 16. veebruaril 1903. a. kogunesid kõik lapsed — 7 poega ja 3 tütart — viimast korda ühise perena isatallu. Pärast seda on nad külastanud oma kodukohta üksinda, ette teatamata, kui süda neid on sinna kutsunud ²¹). Ühes Vargamäe noortega on nad pidanud tunnistama: „Tammsaare ilusamad ja huvitavamad asjad olid kõik enne neid sündinud“ (lk. 383).

Pärast seda, kui mõlemad Tammsaare vanaperemehed olid talud üle andnud oma poegadele, veeretasi nad vaikselt oma vanaduspäevi surmale. Jakob Sikenberg oli hädise tervisega, sooled käisid tal kubemesse, ta suri 15. okt. 1911. Kirjaniku isa elas veel kümmekond aastat. Ta igatses vanaduspäevil täielikku rahu ja asus sauna elama (vt. joonisel saun karjateede vahel). Suvel käis ta jõe ääres kalastamas ja kibedal tööajal oli ta täismehe eest väljas. Troostiks ja usukinnituseks luges ta sageli Piiblit ²²). Peeter Hansen suri 29. okt. 1920.

A. H. Tammsaare mälestusmärgi avamise puhul 30. augustil 1936 oli Hansenite ja Sikenbergide suguselts sõitnud ligidalt ja kaugelt oma kodukohta. Suurpidustuste järelpäeval istuti ühises söögilauas ja käidi vängete Vargamäe meeste võitlusvälju — kraave ja karjateid — vaatamas. Kuid nii vee allalaskmise kui veepaisutamiskraavid olid kas ummistunud või täiesti kinni kasvanud. Peeter Hanseni ja Jakob Sikenbergi järglased pidid ühest suust kinnitama: „Kõik on kadunud, nagu poleks seda kunagi olnud“ (nagu „Tõde ja õigus“ V, lk. 22). On veel olemas läbi-pääsematu soosilla-tee, aga seegi kaob, sest lähemal ajal teostub Tammsaare kirikutee sillutamine.

20) Jüri Hanseni teateil.

21) August Hanseni teateil.

22) J. Kaeli ja A. Sikenbergi teateil.

Nii kaovad jäljetult kohad, kus omal ajal Peeter Hansen ja Jakob Sikenberg heitlesid tõe ja õiguse nimel. Kuid unustamata püsivad eestlaste teadvuses nende võitlevate üleaedsete monumentaalsed kirjanduslikud kujud.

K. Mihkla.

MOODSEST SÜRJANI EHK KOMI KIRJANDUSEST.

Sürjanid on soome-ugri rahvas, kes koos votjakitega moodustavad permi rühma soome-ugri hõimude peres. Nad elavad endises Arhangerski, Vologda, Permi ja Vjatka kubermangus. Vähesel määral leidub neid ka Siberis. Sürjanite eneste tarvitatud üldnimetus on komi. Lõunapoolseid, end. Permi ja Vjatka kubermangu sürjaneid nimetatakse ka (komi-) permjakiteks. A. 1926 loeti kõiki komisid kokku 375 890. Sellest arvust asus ümmarguselt 190 000 põhja-sürjanit ehk komi-sürjanit Komi autonoomsel alal (loodud a. 1921), moodustades seal 92% elanikkude kogu arvust. Komi autonoomne ala on üsna laialdane (selle suurus on teose „Ves' SSSR“, 1926, põhjal 374 400 km²) ning kuulub sellesse osi endisest Arhangerski, Vologda ja ka Permi kubermangust. Ala põhjaosa on tundra, metsa on üle $\frac{2}{3}$ kogu pindalast. Tulutoovamaiks tegevusaladeks on metsandus, kalastus ja põhjapõdra-karjandus. Ala pealinnaks on Syktyvkar¹⁾ (vene keeles Ust'-Sõssol'sk). Lõunasürjanid — komi-permjakid kuuluvad administratiivselt peamiselt Uraloblasti Komi-Permjaki piirkonda.

Sürjaneist on üldiselt võidud sedastada, et see on taibukas ning õpihimuline rahvas. Rohkem arenenud tunduvad põhja-ehk komi-sürjanid. A. 1926 oli kirjaoskajate % neil 38,1, komi-permjakitel 26,1, teistel suuremail Venemaa soome-ugri rahvail: votjakitel 25,6, tšeremissidel 26,6, mordvalastel 22,9. Kuigi need arvud hiljem arvatavasti ühtlasemaks on kasvanud, tõendab see ometi sürjanite suuremat kultuurihoogu. Vene mõju võib tähele panna rohkem permjaki hõimul, kel on olnud ja on praegugi lähemaid kokkupuuteid venelastega. Kultuuri ja poliitika terminoloogias muidugi on vene mõju märgata kõikjal.

Sürjani ehk komi kirjanduse algmed ulatuvad tagasi XIV sajandi teise poolde. „Sürjanite apostel“ venelane Ste-

1) Käesolevas kirjutises tarvitatakse lihtsustatud transkriptsiooni: $y = j$, $\delta = e$, $\acute{c} =$ muljeeritud affrikaat, $ka = \acute{c}$, $\check{c} =$ kakuminaalaffrikaat.

f a n nimelt lõi a. 1372 sürjani tähestiku, koostas aabitsa ja tõlkis vaimulikku kirjandust sürjani keelde. Tema tööle aga ei leidunud jätkajat ning tema leiutatud sürjani kirigi langes unustuse hõlma. Alles XIX sajandi lõpu poole elustub sürjani kirjakeel uuesti silmapaistva sürjani haritlase G. L y t k i n'i (1835—1907) väsimatu tegevuse tulemusena. Lytkin alguses valmistus mongoli keelte professori ametile, kuid õppinud pikemal uurimisreisil tundma kalmõkkide ja ojraatide viletsat elu-olu, ta otsustanud pühenduda kogu jõuga oma rahva kultuuritaseme tõstmisele. Ta taotles rahvakoolide-inspektori kohta sürjanite maal, kuid seda talle ei antud. Kolm aastat palgata teeninud, ta sai gümnaasiumiõpetaja koha Peterburis. Rahvavalgustustööd harastas L. nüüd kirjanduse kaudu, tõlkides terve rea vaimuliku sisuga raamatuid vene keelest sürjani keelde. Tema tähtsamaks teaduslikuks teoseks on „Zõrjanski krai i zõrjanski jazõk“ (1889).

Esimeseks sürjani pärispoediks oli I. K u r a t o v (1839—1877/79; tema täpset surma-aastat ei teata). Tema lüürika käsitleb peale subjektiivsete motiivide sürjani rahva rasket elu-olu ja püüab äratada armastust õigusteta emakeele vastu. Soome prof. Y. W i c h m a n n († a. 1932), kelle kätte 34 aasta eest sattus vihk Kuratovi luulet, imetleb, andes aru oma uurimisreisust sürjanite maale (SUSA XXI, 3, 16), sürjanite esimese poedi oskust ning maitset sürjani keele rakendamises kunstluule teenistusse. Kuratovil endal õnnestus avaldada ainult viis luuletust — rahvalauludena — „Vologodskija Gubernskija Vedomosti“ 1866-ndas aastakäigus. Tema säilinud kogutud luuletused ilmusid trükis alles a. 1932.

Eestis omal ajal võrdlemisi hästi tuntud oli sürjani filosoof prof. K. Ž a k o v (1865—1926). Viimane kirjutas ainult vene keeles, kuid oma ilukirjanduslikku laadi teostes tabavalt oskas rakendada sürjani rahvaelu motiive.

Sürjani kirjanduse massiline hoogne tõus algas alles aastal 1918. Siis nimelt koostas V. M o l o d c o v nüüd juba kolmanda sürjani tähestiku, mis, nagu eelmine, Lytkini omagi, põhineb vene tähestikul. Hakkab ilmuma raamatuid ja ajalehti. Kuni 1930. aastani oli „Komi Gosizdat“ (= Sürjani riigikirjastus) andnud välja üle 200 teose kooli-, poliitika-, ilu-, põllundus- jm. kirjandust. Tsentrizdati (Nõukogude-Vene rahvaste keskkirjastuse, mille asemel praegu töötavad eri rahvaste kirjastused) komi sektsiooni väljaandel oli kuni 1930. aastani ilmunud 164 numbrit. Sürjani raamatu kvantitatiivset arengut illustreerigu järgnevad andmed. A. 1920—24 suutis Sürjani riigikirjastus välja anda mitte enam kui 30 trükipoognat komi kirjandust aas-

tas. 1929. a. juba kirjastati 75 trükipoognat, 1930. a. isegi 204 poognat. Sürjanite teises — komi-permjaki kirjakeeles ilmus a. 1927/28 22 trükipoognat, 1928/29 — 10,5, 1929/30 — 27,5 ja 1930/31 — 100,5 poognat.

Tsentrizdati komi sektsiooni kirjastusel ilmunud perioodilisi väljaandeid mainib V. S(avin) nõukogude-vene „Literaturnaja entsiklopedija’s“ 5, nimelt 1) päevaleht „Jugyd tuj“ (Helge tee), 2) viiepäeva-leht „Komi kolhosnik“, 3) viiepäeva-leht „Komi komsomol“, 4) ühiskondlik-poliitiline kuukiri „Kul’tura front“, 5) 2 korda kuus ilmuv kunsti ja kirjanduse ajakiri „Ordym“ (Rada). Need andmed käivad 1930. a. kohta. Hilisemaist muutusist tuleb kõigepealt märkida, et viimasena nimeetatud ajakirja jätkajana ilmub a-st 1931 kahenädala-, pärast kuukiri „Udarník“, mille tiraaž üksvahe oli 3500 eks., 1935. aastal aga kõigest 1000. Selles ajakirjas ja muuski kaasaegses komi kirjanduses hakkab endale järjest enam õigusi nõudma 4. sürjani, s. o. modifitseeritud ladina tähestik. Viimaseil aastail on rida sürjanikeelseid raamatuid ilmunud läbini ladina kirjaga.

1933. aastal oli sürjani perioodilise kirjanduse olukord järgmine. Komi-sürjani keeles ilmus 2 juba mainitud ajakirja: kuukirjad „Kul’tura front“, à 55 lk., tiraaž 1300, ja „Udarník“, à 40 lk., tir. 1700. Komi-permjaki keeles ilmus „Tom udarník“ (Noor löögimees), laste kooli- ja pioneeri-kuukiri, à 40 lk., tir. 2000. Ajakirjade kogutiraaž seega 5000 eks. Ajalehti ilmus komi-sürjani keeles tervelt 8, nimelt: 1. „Vör front“ (Metsa front) 60 korda aastas, à 2 lk., tir. 1200, 2. „Vyl’ tujõd“ (Uut teed mööda) 60 korda aastas, à 2 lk., tir. 1000, 3. „Stal’inskej poxod“ (Stalini sõjakäik) 60 korda a-s, à 4 lk., tir. 1000, 4. „Görd Pečera“ (Punane Petšora) 52 korda a-s, à 4 lk., tir. 930, 5. „Komi komsomol“ 120 korda a-s, à 4 lk., tir. 4161, 6. „Vörled’zys“ (Metsatöeline). See pidi ilmuma a. 1933 juba 10-ndat aastat, teised mainitud ja mainitavad ajalehed olid alles 1—3-aastased. „Vörled’zys“ ilmus 360 korda a-s, à 4 lk., kaust 41×29, tir. 6400. 7. „Vod’zõ“ (Edasi) 60 korda a-s, à 4 lk., tir. 1500, 8. „Vyl’ Luz“ (Uus Luz) 144 korda a-s, à 4 lk., tir. 1500. Komi-sürjani ajalehete kogutiraaž seega 17 691. Komi-permjaki keeles ilmusid ajalehed: 1. „Brigadir“ 60 korda a-s, à 4 lk., tir. 1060, 2. „L’en’in tuj vylõt“ (Lenini teed mööda) 180 korda a-s, à 4 lk., tir. 4592, 3. „Social’izm tuj vylõt“ (Sotsialismi teed mööda) 72 korda a-s, à 2 lk., tir. 1100, 4. „Tom bol’ševik“ (Noor enamlane) 72 korda a-s, à 2 lk., tir. 1353. 5. „Veletdžan (sic!) gaz’eta“ (Õppija, s. o. täiskasvanud kirjaõppija leht) 36 korda a-s, à 2 lk., tir. 300. Komi-permjaki ajalehete kogutiraaž seega 8405. Ajalehti ilmus

a. 1933 sürjani mõlemas kirjakeeles kokku 26 096 eks., kõiki perioodikaid kogusummas 31 096. Võrreldes komi rahva arvuga on saadud ajakirjanduse arv küllaltki tähelepanev.

Sürjani kirjandust iseloomustab luule rohkus. Ka näitekirjanduse osatähtsus on suur. Vähem arenenud tundub sürjani proosa: kuni 1936. a. alguseni veel polnud sündinud sürjani romaane. Üks viimase aja produktiivsemaid komi-sürjani kirjanikke Ped'-Gen' küll hakkas avaldama pikemat jutustust „S'iktsa asyv“ (Küla hommik), mida oleks võinud käsitada romaaniks, kuid mingi terava arvustuse mõjul ta jättis oma töö pooleli. Algupärase romaani küsimus on sürjani kirjandusliku tänapäeva peaprobleemiks.

Enamik komi kirjanikke on liitunud KAPP-i (Komi assotsiatsija proletarskih pissatelei), mis loodi 12. III 1926. Selle häälekandjaks ongi korduvalt mainitud „Udar'nik“ (varem „Ordym“).

Tähtsaimaks komi kirjanikuks tuleb pidada V. Savin'it (varjunimega N'obdinsa Vittor), kes on poeet, näitekirjanik, komponist jne. ühes isikus. Temalt on ilmunud terve hulk luuletusi, laule viisidega ja umbes 20 näidendit (algupärandeid kui ka tõlkeid). Algupärandeid käsitleb näit. „Kulomdinsa bunt“ (Kulomdini mäss) — sürjani talupoegade rahutusi a. 1841—43 ülejõukäivate maksude vastu. Näidendeis „Rajyn“ (Taevas) ja „Inas'töm lov“ (Kodutu hing) ei leia sürjani Matvej hing rahu taevasega põrgus. Rahvusküsimust puudutab „Čyn“ (Suits), milles omad vitsad peksavad pajuvenelikku, venelaste suhtes kergeusklikku jõukat sürjanit. „Vabergac“— (Veekeeris-) nimeline näidend käsitleb langenud neiu sotsiaal-psühholoogiliselt talumatut olukorda, millest ta on sunnitud otsima pääsu veekeerises. Jne. Savini esitusviis on üsna elav; muu seas lisab tema näidendeile reljeefsust seik, et venelased neis kõnelevad vene keelt, samuti pajuvenelikud sürjanid murravad seda rääkida. Eriti populaarsed ta loomingus aga on laulud ja humoristlikud luuletused. Teised silmapaistvamad komi-sürjani kirjanikud on: V. Čista'ov (T'ima-Veń) (1890 —), kes peale rohkete luuletuste on avaldanud ka kunstipärast proosat; poeet V. Lytkin (Il'ja Vas'), kes 10 aastat tagasi käis ka Eestis ja hiljem Budapesti ühikoolis omandas dr. phil. astme, olles seega esimeseks sürjani soost soome-ugri keeleteaduse doktoriks, — näitekirjanik N. Popov (Žugyl'), kes oma näidendeis käsitleb ennerevolutsiooniaegset sürjani külaelu kui ka kodusõda Venes. M. L'ebed'ev (Juś) (1877 —), sünnipäralt venelane, on kirjutanud ka vene keeles jutustusi sürjani rahva ajaloost. L. on tuntud sür-

jani operettide autorina („Burań“ — Hea naine, „Tun“ — Nõid, „Mic'a nyv“ — Kaunis neid jne.). Muid nimesid: I. Tšuprov (Bija õgyr) I. Kol'egov (Vyl'-Paš), I. Sažin (Itšõt Ivan), P. Šebolkin, I. Tšistal'ov (Žan Moros, † a. 1923) jt. Uusima aja prosaistidest avaldavad erilist produktiivsust Ped'Geń ja Izjur Ivan. Permjaki keeles kirjutavad M. Lihatsšov, A. Zubov (Pit'u-One) jt.

Tsiteeritud „Literaturnaja ensiklopedija“ teatel on sürjani kirjandust tõlgitud vene, soome, eesti ja läti keelde.

Moodne sürjani kirjakeel on võrdlemisi puhas, hoopis puhdam kui näit. mokša-mordva kirjakeel, millest vt. J. Juhász, A moksamordvin-orosz nyelvkeveredés [Ny(elvtudományi) K(özlemények) XLVII 296 jj-d]. Tõlked vene keelest küll kannatavad vene süntaksi mõju all, nagu näitab P. Doronin kirjutuses „L'it'eratura kyv da perevodjas jylys“ (Kirjakeelest ja tõlgetest) ajakirjas „Udarńik“ nr. 1 — 1935. a.

Võib ütelda, et sürjani kirjandus sammub Venemaa soomeugri kirjanduste esirinnas. Suur tõus, mida võisime sedastada, annab parimaid lootusi ka tuleviku kohta.

Kirjandust:

J. Mark, Mõned jooned tšeremisside, votjakite, sürjanite ja mordvalaste käekäigust peale 1917. aastat. „Eesti Kirjandus“ 1925.

D. Fokos, Új zürjén irodalom. „Magyar Nyelvör“ LIV, LV, LIX ja LX (1925—31).

V. Lytkin, Syrjäniläinen kirjallisuus. „Suomalainen Suomi“ 1926, nr. 9.

V. Savin, Komi literatura. „Literaturnaja ensiklopedija“, V köide, 1931.

Spissok periodičeskih izdaniij RSFSR v 1933 g. Moskva 1933.

Alfavit okťabrja (koguteos), 1934.

Märkus: Komi autonoomse ala suuruseks on ajakirjas „Komi mu“ 1927 nr. 10/11 lk. 23 märgitud 430135 km. Selles punktis lähevad entsüklopeediate andmed üksteisest väga lahku.

A. Raun.

EESTI ÕIGEKEELSUSE PÄEVAKÜSIMUSTEST.

Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpiku ja grammatika“ ilmumise puhul.

2.

2

Nagu kohe eessõnast selgub, taotleb Aaviku EÕÕ meie publikule esitada üldmaksvat kirjakeelt, autori terminoloogia järele

„ametlikku“ keelt⁹⁾. Ses mõttes ongi teoses peitu nihutatud need A. keeleuuenduslikud ettepanekud (§ 886-a: „Alles [õigemiini küll: V e e l — A. S-te] üksikute poolt tarvitatud uuendused“, § 889 „Kolm äärmist uuendust“ ja § 893 „Üksteist tähtsaimat keeleuuendust“) nagu *y*, *-lle*, *-tet*, *-nue* (*saanue*), *no*-genitiiv, *n*-agentaal jpt., mis üldtarvitusse pole pääsenud ja mille vastu üldsuse huvi on raugenud. Siiski tundub, et autor eesõnas väljendab raamatu sihti, ütleksime, liiga tagasihoidlikult: pea igas pügalas A. toonitab „ametlikkude“ keelendite kõrval vastandina oma erinevaid seisukohti ja isiklikke eelistusi, „ametliku“ keelekorraga pea igal leheküljel tõreldes. Jäetakse aga selgitamata, et selle „ametliku keele“ (nagu see esineb „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“ [EÕS] ja eriti „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus“ [VÕS]) taga ei seisa kaugeltki ainult J. V. Veski, E. Muuk ega nende ridade kirjutaja, nagu § 857 (lk. 383) võiks selguda, vaid Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna näol kogu meie keelemeeste ühisrinne koos J. Aaviku enesega ja mitmete paremate kirjanikkude ning kirjandusloolastega (EKS-i keeletoimkonda kuuluvad või on viimastel aastatel kuulunud peale nimetatud nelja veel J. Mägiste, Joh. Semper, G. Suits, A. Oras, P. Ariste, D. Palgi, A. Kask, A. Vaigla, E. Nurm, H. Rajamaa ja H. Pürkop), kes põhimõttelisemais ja olulisemais keeleküsimustes on otsuseid teinud täieliku või suure üksmeelsusega. Seda ühist tegevussuunda on nähtavasti otsustanud ka A. kõnesoleva raamatuga hakata pingsamalt toetama ja me ei eksi vist palju, kui arvame: kui lugupeetud uuendaja oleks sel seisukohal asunud kogu oma tegevuses (nagu algusaastatel, vrd. tema „Mõned keele reeglid“ a. 1913), oma tahtejõudu, usku ja vaimustust enam pühendanud publikule keelekorra selgitamiseks ja tutvustamiseks, seda küsitavate muutmiskatsetega pillamata (vt. §§ 886, 889 ja 893), siis oleks olnud ka üldsuse keeleoskus praegu märksa kindlam, teadmised põhjalikumad ja keelemaitse küpsem ning tasakaalukam, siis poleks autoril küll vist tarvitsenud kurta, et „Eesti keel... on vigadega keel“ (lk. V) ega kembelda arutute „vastuokstustega“ (neid autor loeb § 884 tervelt 37!) ja 59 „tõvega“ (vt. §§ 882—3: setu-tõbi, tis-tõbi, siga-tõbi jne. — kui siingi lõpuks pole „tõbede leidmise tõbe“...).

Raamatu üksikseisukohtade vaatlusele nüüd asudes võtaksime esijoones arutleda kahe esimese peatüki, üksiksõnade kuju

⁹⁾ „Käesolev „Õigekeelsuse õpik ja grammatika“ on koostatud ametliku keele alusel ja ametlikus keeles... Ainult mõnes üksikus harvas kohas on autor julgenud avaldada ka oma erinevat seisukohta...“ (lk. V).

ja tuletuse ning sõnade muutmise õigekeelsuse küsimusi (§§ 1—241, lk. 1—78).

Siin esiteks autori arvamustest, millega allakirjutanu nõustub.

Kas *niivõrt* või *niivõrd* (Aavik pooldab viimast) on õieti kaunis ükspuha, mõlemad on „õiged“ ja rahvakeelsed, *niivõrd* vahest arvuliselt siiski ülekaalus (*sedavõrd*, *seevõrd* kõrval siiski ka *sellevõrra*, *seevõrra*, koguni *niivõrra*, ja muidugi ainuliselt *ühevõrra*, *mitmevõrra*, murdelisemalt — virulastel — ka *seevõrs*, *küünevõrs*), kuid kirjakeeles juba kujunenud traditsiooni põhjal¹⁰⁾ — siin üldse lubatagu muuta ainult kaaluvail põhjusil — toetaksime teistendit *võrd*. Või oleks ehk mõeldav kirjakeeles tarvitada arvatavat esialgsemat vahekorda: *seevõrd* (ilus) — (võtab) *sellevõrra* — (ei tea) *sedavõrt*? — Täiesti õige on *seetõttu* ja *selletõttu* (§ 5), *kel* ja *kellel* (§ 187), *oma* sõpru ja *omi* sõpru (§ 191), nägin *ta* venda ja nägin *tema* venda (§ 194), *me* ei taha ja *meie* ei taha (§ 195), *üht* sõpra ja *ühte* sõpra (§ 86) lauserõhuslik vahetegu, kuid juba *mulle* ja *minule* vahekord pole täpselt sama, sest ka *mulle* võib esineda lauserõhuliselt (sa andsid selle *mulle*?). — Eelistaksime ühes A-ga ka vormi *täpne*: gen. *täpse* („täppis, täpsa“ asemel) ja *ehtne*, *lihtne* (§§ 10, 38), sest see on kõnekeelsem. Kuid väga hästi võiks lubada ka segitüübilist *täpne*: gen. *täpsa* nagu on *lihtne*: gen. *lihtsa* („lihtis“ on tõesti, ütleksime autoriga, „pöörane!“), *moodne*: gen. *moodsa*, *ehtne*: gen. *ehtsa* jt. Need tüüpide „ristsugutised“ teevad tüli üksnes teoorias, grammatiliste käändtüüpide korraldajale, mitte aga kõnelejale, sest juba kindlaks kujunenud keeletarvituse puhul ei tule teoreetiline reeglipärasetus arvesse, nagu ka tüübi *õlut* (või *õlu*): gen. *õlle*: part. *õlut*, *hea*: *häid* jne. puhul. — Kõnekeelsuse nimel ühineme A-ga ka selles, et lubatagu *varem* (on seda juhtunud), *hiljem* (loobuti sellest), *enam*, *ennem*, *pigem*, isegi (tee) *rutem!* (vt. § 10), kui ei esine ilmset võrdlust (siis tarvitada: *varemini*, *hiljemini* jne.), ja olgu muidugi vabadsu tarvitada ka *varevalt* (neid oli külluses), *hiljemalt*, kus teatavasti korrektorid parandavad järjekindlalt *varemini*, *hiljemini*. Häädusliku mõnususe ja haritud kõnekeele nimel eelistame teoretiseeritud „inimessoole“, „inimeshingele“ jne. kujusid *inimkond* või *inimsugu*, *inimhing* jne. (§§ 14, 62)¹¹⁾. Ja *iseäraldus* (§ 17—18) on kahtlemata parem kui „iseäralsus“ ja „iseärasus“.

10) *Varevalt*, umb. 50 a. eest, tarvitati *võrt* (vt. Hermann, „Post.“ 1886, nr. 23).

11) Miks see küsimus autoril jällegi kahte eri paragrahvi (§ 14 ja 62) on lahutatud, ei mõista.

Mõistlik on A. soovitus olla „üldse väga tagasihoidlik *tis-lõpuga*“ ja tarvitada *arvustus, jutustus, kuulutus, mõistatus, kirjutus, luuletus, asutus, ehitus* jne. (§§ 18, 876), mõistagi eeldusega, et võimaldataks vahetegemisi nagu „ajalehe *toimetus*“ ja „Õpetatud Eesti Seltsi *toimetised*“, *hirmutus* ja *hirmutis*, sõnade *tuletus* ja *lik-tuletised*, ja muidugi *peletis, soperdis, koletis* jne. (Ms. seda *tis-tõbe* on olnud ka varemalt, näit. *teretis* „Sakalas“ I [a. 1878] 1.) — Oleme täiesti päri A-ga: lubada rahvakeelseis sõnades liita *-lik* ka vokaaltüvele: *loomulik, korralik, sõbralik, võimalik, õnnelik*, isegi *sihilik* (A. eelistab „reeglipärast“, kuid päris kunstlikku „sihtlik“) (§ 23), muidugi ka *vaimulik, kohalik*. Parem on ka *juhuslik* kui „juhuline“ (§ 23). — Täiel määral jagame A. seisukohta *nägematu, kuulmatu, vastuvõtmatu* ja „nähtamatu, kuuldamatu, vastuvõetamatu“ küsimuses (§ 36). Vähe sellest, et need kunstlikud vormid oma raskepärasusega on tõelised koletised („parandatamatud haavad“!), on niisugune grammatika „tühjade kohtade“ täitmine lootusetu ja mõttetu ettevõtte, ilma ühegi aru ja otsata, sest „puhta“ loogika seisukohast või teise keelega võrreldes on iga keele vormistikus „tühje kohti“ külluses. Eestis puudub futuur, meie ei saa eraldada *käärid* või *varrud* puhul ainsust mitmusest, kuigi seda vahel vajaksime. Vormisarjale *leidev, leitav, leidnud, leitud* vastab negatiivselt ainult üks lüli *leidmatu*, samuti kui prantsuse keeles võib öelda küll *introuvable* ('leidmatu'), kuid mitte „introuvé“ ('mitteleitud')¹²). Kuid iga keele vormiline süsteem on siiski korraldatud nõnda, et see omi nõudeid täiesti rahuldab! — Õige on ka A. seisukoht intransitiivide küsimuses sõnades nagu „ta *seisatas*“, „katel *plahvatas*“, „töö *kestab*“, „hää *kostab*“, *vältab* ja lisaksime juurde, „ta *kummardas*“ (siin on ju tegevus aktiivne, kuna „ta *kummardus*“ tähendaks umbes 'ta vajus kummargile') pro „seisatus“, „plahvatus“, „kestub“, „kostub“, „vältub“, „kummardub“ (§ 40). Samuti siis, „nagu see tegelikus rahva- ja kõnekeeles nii ongi“: „pilk *ulatab* kaugele“, „*rõõmustasin* selle üle“, „rong *peatas*“, „maa *külmab*“, „käed *külmetavad*“, *kahvatasin*, „jäime *imestama*“, *kurvastasin*, „mees *vihastas*“, „ta oli *üllatatud*“ (pro „ulatub“, „üllatunud“ jne.) (§ 41—43). EÖS ja VÖS on siin küll eksiteel ja teadupärast seda küsimust pole mõlema teose autorid EKS-i Keeletoimkonnale arutamiseks esitanudki. Kuid *sõnuma* ja *sõnama* vahel on vahe (§ 44): eelmine tähendab 'kiruma, siunama' või 'nõiasõnu

12) Tühje kohti esineb samuti sõnavaras: eestis puudub nimetus venna ja õe (sks. Geschwister) või öö ja päeva ühismõistel. Muudki keeled pole sellepoolest paremad.

peale lugema', järgmine aga 'ütlemä' (vrd. *hõikuma* ja *hõikama*). — Nn. „adverbiaalse nominatiivi“ (*otsatu* pikad) tarvita-
 misvõimaluse suurem rõhutamine on kõigiti tervitatav (§ 64).
 Siiski ei tohiks keelata *-lt* lõpulist adverbigi, „see võtab *võimatult* palju aega“, sest stiililiselt ja rõhutuslikult sel on pisut
 teine väärtus kui nominatiivsel „see võtab *võimatu* palju aega“.
 — Täiesti asjalik on ka mitmete nominatiivse liitmise liialduste
 tõrjumine, nagu „aegjärk“, „aeglugu“, „asiolu“, „hiigelsuur“,
 „verikarva“, „seadusvastane“, „silmnähtav“, „vesikindel“ jt. pro
ajajärk, ajalugu, asjaolu, hiiglasuur, verekarva, seadusevastane,
silmanähtav, veekindel jne. (§ 67—8). Õige on, et „väär geni-
 tiivne liitumus on väiksem viga kui väär nominatiivne“ (§ 68). —
 Ammugi oleks olnud aeg sõna võtta ka lühikeste illatiividega
 liialdamise vastu, kui tarvitatakse *ajaloosse, raamatukogusse,*
 ja koguni *vilusse, lissasse, sõnasse, majasse, mõnesse* asemel „aja-
 lukku“, „raamatukokku“, „villu“, „lissa“, „sõnna“, „majja“,
 „mõnne“ (§§ 94, 95). — Otstarbekohasuse põhimõttel ühinen ka
 autori ettepanekuga tarvitada *lihaksed* 'muskliid' pro „lihased“
 (§ 119), sest nende, tähenduslikult ligidaste sõnade homonüüm-
 sus võib lauses sagedasti olla tülikas. — Aavikut juhib õige
 keeletunne ka siis, kui VÕS part. pl. (neli:) „nelje“, (väli:)
 „välje“ asemele soovitab *nelju, välju* (§ 137) või „tammi“, „sooli“
 asemele „selguse pärast“ mõnikord *tammesid, soolasid* (§ 152),
 kus on juba ilmne, et pole tegu tammide ega sooltega. — Võib
 nõus olla — rahvakeelsuse ja ühiskeele nimel — ka ettepanekuga
 „küps“: gen. „küpse“: p. pl. „küpsi“ kõrval (parem: asemel) tar-
 vitusele võtta *küpse*: gen. *küpse*: *küpseid* (§ 154). — Kaugeltki
 üleliigne pole seski teoses jälle rõhutada, et sõnast *summa* saab
 mitmuse osastav olla ainult *summasid* („summi“ eeldab ains.
 nom. „summ“) (§ 157). Hea, et Aavikki lõpuks leiab, et p. pl.
 „teid“, „kuid“ kõrval „ainult selguse pärast võib tarbe korral
teesid, kuusid“ tarvitada (§ 158). Ometi mõjub eelmiste, lühe-
 mate vormide ebamäärasus segavalt peaaegu alati. — Kui
 autor märgib lk. 55 joone all tagasihoidlikult, et sõnast *päev* on
 „uuenduslikus keeles *päivi*“, siis võtaks selle vormi vastu ja
 soovitaks üldsuselegi ka allakirjutaja-taoline mitteuuendus-
 lane, põhjusel, et see *päivi* (oma *i* püsiga järgsilbi *i* assimilatiiv-
 sel mõjul) on omane ka rahvakeele suurele enamusele; seda
 nimelt tarvitatakse neil aladel, kus keele struktuur on ühis- ja
 kirjakeele omale kõige ligem (ainult saartel ja kohati edelaran-
 dadel ning kirdes „päävi“ [ka nom. „pääv“] ja Mulgis ning
 mõnes kihelkonnas Tartust põhja pool on „päevi“). — Paras aeg
 on ka esile tõsta *de*-mitmuse paremust *i*-mitmuse kõrval teatud

sõnatüüpidel, kus vormiline selgusetus ähvardamas (*kohtades, vigadel — kohis, veol*, §§ 174, 180). Ja *jalgadesse, kohtadesse* jne. on muidugi paremad kui *jalusse, kohisse* (§ 177), mida viimaseid kõnes vaevalt küll esineb. — Rõõmustab, et ka A. nõuab, kõnekeelele vastavalt, „Ta rääkis sellest *igaühele*“ (pro „igale“, § 190), samuti „*meie* elu“ (pro „me elu“, § 196). — Autor talitab vist õieti, kui „rahvakeele seisukohalt“ soovitab „ametlikkude“ vormide „*julgetakse*“, „*vaikitakse*“, „*sütitakse*“ asemele *juletakse, vaigitakse, sütitakse* (§ 223) ja küsitava „*peatakse*“ asemele *peetakse* (§ 224). Kõnekeelsuse tõttu paremad on vormid *joosta, joostakse, juuste, omaste* (pro „jooksta“, „jookstakse“, „juukste“, „omakste“, §§ 230, 119), millest aga mõistagi ei järgne „*jooske*“, „*joosnud*“ (pro *jookske, jooksnud*), sest need ju tooksid kaasa ka „*joosma*“, „*joosmine*“ (kirjakeeles ainult *kst>st*, kuna *ksn>sn, ksm>sm, ksk>sk* on murdelised).

Tunduva kahtlusega tuleb juba võtta A. ettepanekut inf. *võida* (:võima) asemel tarvitada „*võia*“ — olevat ju *käia* (§ 220). Sama, kui mitte suurema õigusega tohiks aga soovitada *võida*, sest on ju ka *näida* (:näima), *naida* (:naima), *treida, täida*. Nii diftongilised kui ka pikavokaalsed ühesilbilised verbitüved on kirjakeeles infinitiivi poolest kaht tüüpi: *käia, tuua* ja *saada, näida*. Rahvakeeles näikse *näida, võida* jne. olevat üldisemad.

Edasi juba jõuame küsimuste piirkonda, kus meil raamatu autoriga on enam lahkavamusi.

Kõigepealt, suurema küsimusega alustades, ei saa kuidagi nõustuda A. seisukohaga, et *oma* tähendaks ainult „kellegi või millegi päralt olevat asja või olendit“, *enese* ja *enda* aga „isikut ennast, kellest räägitakse“; „seepärast: 'ta on *omaga rahul*' = ta on enese päralt oleva olendiga või asjaga rahul...; aga: 'ta on *enesega* (ehk *endaga*) rahul' = ta on rahul omaenese isikuga, oma „minaga“. Ja eesti *oma* ja *enese, enda* sõnu A. soovitab tarvitada täpsalt saksa ja vene pronomeneile vastavalt, esimest possessiivseile (sein, mein, свой), teist aga refleksiivseile (mir, mich, sich jne., себя, себе jne., ka самомý, самогó jne.) (§ 192). Siit nüüd ilmneb kõige paremini, miks meie iseseisvuse eelaegsele haritlaskonnale sõnade *oma* ja *enese, enda* tähenduslik vahe on alati suurt peavalu tekitanud, miks õpetajad on õpilaste ja mitmed keelemehed üldse publiku keelepruugis arvanud leidvat vigast tarvitust: mõõdupuuks on olnud hoopis teistsuguse ehitusega võõrkeeled ja arvustajail on puudunud usaldus eesti keele omadesse õigetes seadustesse. Ei ole üldse mallatud asuda keelelisi tõsiasju erapooletult, eelarvamusteta vaatlema, pole katsutud neid välja selgitada nende endi põhjal.

Missugune oleks siis sõnade *oma* ja *enese-enda* ¹³⁾ tähendusväärtuste vahe? Püüaksime seda järgnevas näidata rahvakeele varal, kus ju võõrkeelte mõju arvesse ei tuleks.

Oma ja *enese-enda* esinevad kumbki nii omandavate (possessiivsete) kui ka enesekohaste (refleksiivsete) pronoomenitena.

Oma.

a) Omand. asesõnana: Hiius *ise oma töö* (rõhutatult võib ka *ise henese töö*), Muhus *oma eri peal* 'oma tarbeks', *parandab ome riidid* (erilise rõhutamise puhul võiks olla: *p. enese r.*), Läänemaal *eerdab oma ädä* 'kaebab oma häda', *neil enesel omad usud ja kirikud*; Pärnumaal *lasõ oma obo ede!* 'lase oma hobune ette', *jättis oma asemele* 'j. oma, enese a.', *oma tahtmesega temä rusub mind alla, see on moo oma enese asi*; Harjus *meie oma maja*, (Juu) *ei minä põle oma lapsi ermotand, igauks tieb isi oma sie-liku*; Virus *sinu oma asi, võtan püksid oma jalga* (ütleb naine, perekonnas valitsemist enda kätte võttes), *sie on nei oma süü* 'see on nende oma süü', *aüd omi vanemille, eks enne oli ka omi juomarisi, pesi omi lapsi*; Põhja-Viljandimaal *see on mu oma asi, ega võeras laps põle ikki oma laps*; Põhja-Tartumaal *seadab oma as'ju, toedab oma vanemid, katkus ise oma juuksid*; Võrumaal *uma harilik k'eele murrõ, an'ni umalõ tütrele, pal'lo ummi inemiisi* 'palju omi inimesi'.

Kõigil neil adjektiivselt tarvitatud *oma* juhtudel võib, kui possessiivsust enam rõhutada, tarvitada ka *enese, enda* (viimane sõna mõnes murdes on siiski üldse haruldane), maha arvatud juhud nagu *enne oli ka omi juomarisi, meie oleme omad inimesed ja pal'lo ummi inimesi*, kus seesugune toonitamine pole sisuliselt võimalik. Substantiivset *oma* ei saa aga *enese-enda*ga mitte asendada: *Mina võtan omad, sina omad, Ma võtan kõik omaks, Ei saa omadega toime.*

b) Enesekoh. asesõnana: Läänemaal *võttis omaga seltsi*; Pärnumaal *ma talve tõi omale ühe* 'ma talvel tõin o. ü.', *võttis omalõ mehe, tämä ostn omalõ uiõ obosõ* 'tema ostnud omale uue hobuse', *võt'tis omale*; Harjus *võt'tis omale* ~ *v. enesele, naene võtab uut miest omale*, (Kuu) *tämä ott sie omale* (~ *enesälle*) 'ta võttis selle o.'; Virus *varus omale valmis, saan omale einet*, Viljandimaal *võta omale!*, Tartumaal *õma kasvadet tubak*, Valgemaal *neil omal*. Ka siin võib, tagasisihitud isiku suurema toonitamise puhul, tarvitada *oma* asemel *enese, enda* (kui neid sõnu murdes üldisemalt esineb).

---

¹³⁾ Neist *enese* tarvitatakse põhjapoolsemas, *enda* aga lõunapoolsemas Eestis.

Enese, enda.

a) Omand. asesõnana: Muhus *meite ennaste mure*, Kihnus *peseväd ise ennaste riidi* ('riideid'); Läänemaal *käiäb nõnna eese riided ää* 'mustab nõnda enese r. ära', *sa kaotad eese kammossed ää* 's. k. enese hilbud ära', *nende ente* (~ *ennate*) *laps*, Põhja-Viljandimaal *enese käe piäl elämä*, Võrumaal *seo um mi hindä käsitüü* 'see on meie endi käsitöö', *elä esi* 'hindä ko'silt' 'elab ise oma käe peal', Setus *šeom neil hindä asi* 'see on neil endi asi'. Nii siis väga laialt Eestis tarvitatakse siin *oma* kõrval ka *enese, enda*, possessiivsuse suuremaks toonitamiseks, kuid ikkagi samas tähenduses. Kohati Põhja-Eestis, nimelt Harju-, Järva-, Viruja Põhja-Tartumaal näib aga *enese-enda* possessiivse asesõnana olevat tundmatu või vähemalt haruldane.

b) Enesekohase asesõnana: Hiius *ma tee enesele kaa* (~ *m. t. omale k.*; partitiivis aga ainult: *ma pese ennast*); Saaremaal *nad ehtivad ennast pulma, neil ennastel oo üks puhas*; Muhus *puos enese ää, ostis ennast lahti, viskasi enese siuvakili* 'viskasin enese pikali, sirgu'; Kihnus *laps kültäb ää enese* 'laps külmetab ära e.'; Läänemaal *lämmatab eese ää* 'l. enese ära', *nad ei viitsi entid vaevata, mo eesel* 'mul enesel', *näd puuvad ennätid ülesse* 'nad poovad end üles', *ma võta selle raamatu enesele* (~ *omale*); Pärnumaal *neil ennastel oo lapsed, ma pes'sin ennast*; Harjumaal *võttis enesele* (~ *omale*), *tämä ott sie enesälle* (~ *omale*); Järva- maal *mis sa peidutad enesest?*, *kohendab ennast*; Virus *varus eneselle valmis, pelos aigest enese* 'ehmatas haigeks e.', *täma lasko ennäst maha, näväd ei tunnegi ennäst*; Põhja-Viljandimaal *võttis endal, eneselle tegemä* 'magama'; Põhja-Tartumaal *minul endalgi, kiidab ennast*; Lõuna-Tartumaal *ma peidin ennäst ärä, meil en'dil, käk'ke endä ära!* 'peitke end ära!'; Võrumaal *ma ei taha hinnäst rõivist vallalõ võtta* 'm. e. t. end riidest lahti v.', *ta nakkas's meid hinnäst laitma, tap'p esi* 'hindä är' 'tappis ise enese ära'; Setus *sa' muutku hindä püretät ar' söögiga* 'sa ainult (paastu ajal) teotad end ära söögiga'. Neist näiteist selgub, et refleksiivset pronoomenit *enese, enda* ainuvõimalikult tarvitatakse partitiivis (*ma pesen ennast, nad ei viitsi end vaevata*) ja akusatiivis (*ta külmetab enese ära*) või kui küsivais-hüüdvais lauseis on elatiiv partitiivses tähenduses (*Mis sa enesest peidutad!*), ühesõnaga, kui *enese, enda* esineb lauses objektina. Kõigil muudel juhtudel seda võib asendada *oma*'ga, kusjuures vaheks näikse olevat suurem või vähem isiku rõhutamine.

Nõnda siis, kui me eesti keele tarvitamisel eeskujuks ei võta mitte võörkeeltes valitsevat korda, vaid eesti keele enda olu ja ehitust, saame kokkuvõttes *oma* ja *enese-enda* sõnade väärtuste

vahekorda sõnastada järgmiselt (mitte ainult mõnd kohalikku murret, vaid kogu rahvakeelt arvestades):

Asesõnad *oma* ja *enese (enda)* esinevad nii possessiivses kui refleksiivses tähenduses, selle vahega, et eelmine toonitab isikut vähem (siingi on, eriti ühis- ja kirjakeeles, rõhutuslikke astmeid: võtsin *oma* asjad, võtsin *omad* asjad), järgmine aga rohkem: Peseb *oma* riideid — Peseb *omi* riideid — Peseb *enese (enda)* riideid (võõra *omad* jätab aga pesemata!) — Peseb *iseenese* riideid; Otsin *omale* maja — Otsin *enesele (endale)* maja — Otsin *iseenesele* maja. Ainult refleksiivselt esineb *enese (enda)* siis, kui ta lauses on objektiks (Peseb *enese* puhtaks, Peseb *end* [ennast], Mis sa *enesest* pesed!).

Nüüd vähemaid küsimusi.

Arvan, et ei tarvitseks nii väga toonitada, nagu oleks *ülal* „parem“ kui *üleval* (§ 1). Kes soovib väljenduda üldkeelele ligidasemalt, tarvitab meelsamini *üleval*, sest sõnal *ülal* tundub veel ikkagi murdelist kõrvalmaiku. Neil vormidel märkab ka rõhutuslikku vahet. Ja missuguses, keeles tegelikult esinevas lauses satukski *üleval* kokku alalütleva käändega sõnast *ülev*, nagu väidab autor? — Ka sõnade *mikspärast* ja *mispärast* vahel võiks teha (nõnda näiksegi olevat kohati rahvakeeles) rõhutuslikke vahesid: küsides *Mikspärast?* (= *Miks*), kuid relatiivse asesõnana „Ei tea, *mispärast* ta tuli“ (§ 1). Samad rõhu vahed on ka sõnadel *sama* (suur, palju) ja *niisama* (suur, palju), samuti *pea* ja *peaaegu* („See on *pea* sama suur“, „s. o. *peaaegu* s. s.“) (§ 3). Tegelikus keeletarvituses need *pea* eri tähendused 'varsti' ja 'ligikaudu' ega ka *pea* kehaosa vm. tähenduses üksteist ei tülita. Siin ennatult normimisega piiraksime keeles väljenditega varjundamise võimalusi. — Asjatu on ka *-sti* lõpuliste adverbide (*kiiresti*) tembeldamine *-It*-liste (*kiirelt*) kõrval „paremaks“ (§ 7), seda enam, et autorgi siin osalt leiab tähenduslikke vahesid (Surus *kergelt*, Õppis *kergesti*) ja et *-It* päästaks tarvitatjat paljudestki A. poolt laidatud *s*-dest. — Ja mis võiks kellegil selle vastu olla, kui *praokil*, *terveni* 3 päeva, *pisitasa* jne. kõrval mõni (näit. lõunaestlane) tarvitaks *poekil*, *poikvil*, *tervelt*, *tasapisi* jne. (§ 6, 9)? Mis mõtet on kirjakeeles keelata individuaalset või murdelist? Niisugused kammitsad, nagu tasalülitused üldse, on edule ju takistuseks, need riisuksid kirjakeelelt paljugi, mis talle annab elu ja sooja. — Sõnadel *hea*, *pea*, *peal*, *seal* autor eelistab *ää*-lisi teisendeid „osalt keeleajaloolisel, osalt kõlalisel põhjusel, osalt selguse pärast“ (§ 13). Mis mõttes keeleajalooliselt, seda küll ei mõista, kummadki kujud on ju

lülid ajaloolises arengus; kui dr. Hermann'i mõttes eelistada vanemaid, siis arenguis *hüvä* (? *hivä*) > *höä* (*heä, hea*) >> *hää*, *si-yällä* > *siäl* > *seal* >> *sääl* on kujud *heä, seal* nimelt vanemad (diftongilisi esineb koguni sügaval puht-ää alal nagu Setus ja Võrumaal); „pää“ ja „hää“ kõlaline iludus annab aga paljugi vaielda, ä-häälik, eriti pikk, pole kaugeltki eufooniline ja diftongid oma kõlakurviga peaksid kahtlemata olema „ilusamad“ pikkadest vokaalidest (küllap vist soome diftongid autorile meeldiksid?); ja mis on selgem, kas *heal* või *hää*? — viimase puhul just Aaviku juures, § 13 märksõnas, tekib lugejal kohe küsimus, kas on siin sõna *hää* 'vox' või adess. *hää* 'heal' ¹⁴). Ja kuhu jäävad autoril neist 3 põhimõttest 2 esimest, kui ta siiski soovitab *seadus* (kuid *säädma*) ja *teadus*? Kõigi nende sõnade *ea-* ja *ää-*liste teisendite puhul arvaksime: kui siin üldse normida ja mitte jätta pruugil enesel otsustada, tuleks eelistada nimelt kujusid *heä, seal, pea, peal, teal, seadma* ja *teadma*, nagu see kirja-keele, ühiskeele ja põhja-eestilise rahvakeele valdavale enamikule omane ja nagu need isegi Lõuna-Eestisse (Setussegi) nüüdisajal suurema vastupanuta tungivad.

(Järgneb.)

A. Saareste.

NÕIA JA NÕIDUSE NIMETUSI EESTI MURDEIS.

Küsimused tulevasest elusaatusest, õnnetusist hoidumisest või neist vabanemisest on tänapäeva inimesele sama aktuaalsed kui vanasti. Usk, et leidub seesuguste võimetega inimesi, kes suudavad inimsaatust määravate tundmatute jõudude tahet ette näha ja koguni mõjustada, elutseb laiemas hulgas nüüdki. Puhtaverelised nõiad ja arbujad on muutunud küll haruldaseks, kuid seda laialdasemat tööpõldu leiavad nende „kultuuristunud“ ametikaaslased — kiromandid, grafoloogid, astroloogid, selgelnägijad ja mis ärisilti keegi iganes ei tarvita. Nende kõrval vana pärandina teotseb teisigi, kes tarvitavad abivahendina „Seitsme Moosese raamatut“ või nõiavormeleid ja -tempe. Ammuks see oli, kui Mulgimaal tolle vägeva raamatu abil otse muinasjutulikult tüsasti ebausklikku Mulgimaa perenaist. Huvituseta pole ka tüsaja Tartu ametiõe õpetused¹⁾ keskikka jõudnud neiu-

¹⁴) Et sõna *seal* kuulaja ühendaks sõnaga *sigä* („seal on mõnus elada“, vt. Aavikul § 13), seda tegelikus keeletarvituses on küll vaevalt keegi kogenud. Kõigist homonüümidest on ju võimalik teha kalambuure. Ilma nendeta oleks ka igav.

¹⁾ Vt. näit. „Vaba Maa“ 9. III 36, nr. 55.

töö ja mehe leidmiseks, milline lugu sattus ajakirjandusse, sest neiu kaebas politseile petmise pärast, kuna temale õpetatud meetod pole andnud tulemusi.

Järgnevat lühike ülevaade püüab pilku heita nõia ja nõiduse nimetustele eesti murdeis, piirdudes aine konspektiivse esitamisega. Nõianimetuste rohkus juba osutab küsimuse suurt aktuaalsust rahva elus. Pealiskaudselgi vaatamisel hakkab silma, et peale üldiste nimetuste nõid, tark esineb hulk termineid, mis väljendavad nõida ta iseloomuliku tegevusala, võiks öelda — eriala järgi, nagu *arst, arbuja, piiraja, kaaluja, lausuja* jne.

Peaallikaks sellele kirjutisele on E. D. Laugaste eesti keele seminaritöö „Nõiduse terminoloogia eesti murretes“, 1935. See töö on koostatud E. Keele Arhiivis leiduvate murdesõnasedelite ja E. Rahvaluule Arhiivis leiduvate peamiselt usundi alalt kopeeritud sedelite põhjal märksõna all nõidus. Et andmeid leidub ka mujal ja suur osa materjali on alles raskesti kättesaadav, võib käesolev kirjutis olla vaid konspektiivne esitus, suutmata ja tahtmatagi vähestel lehekülgedel pakkuda põhjalikku ülevaadet. Teiseks käsikirjaliseks allikaks on autor Setu kohta kasustanud N. Remmeli „Usundi-alaline sõnavara Setumaalt“, 1933. Muud allikad eraldi nimetatud*).

Üldise loetavuse saavutamiseks näited esitatakse lihtsas transkriptsioonis.

Rahva kujutluses esineb mitut liiki nõidu: ühed teevad ainult paha, on puhtal kujul n. ö. negatiivse tegevusega (nõid, kade), teised, kes paha kõrval võivad ka hädalisi abistada nõu ja teoga (igasugused arstid, targad, valuvõtjad jne.), edasi ennustajad vm. Seesugust järjekorda püütakse pidada ka nimetuste esitamisel.

1. nõid, nõidus, nõiduma. Eisen teeb sisulist vahet nõia ja targa vahel. Esimene on pahategija, teise ülesandeks on paha kõrvaldada²⁾. O. Loorits peab seesugust teravat vahetegemist pooliti kunstlikuks ja enam eesti rahvaluulekirjanduse konstruktsiooniks kui rahva teadvuses esinevaks³⁾. Kohati püüab rahvas seda vahet küll teha, kuid teisel nad on ometi identsed. Nii: „Tark ehk tiedja“, *tundja*, om arst, mõtles üks hüäle poole, om hüäle poole mõtlik, a *nõid* mõtles üks halvale, om halvale poole mõtlik“ (Setu); „Tark oli see, kes inimese ja looma terveks tegi. *Nõid* tegi sandi asja“ (Karuse); „Targad täädan sedasammu tarkust mis *võludki*. Targad pole aga võlun, vaid toherdan inimesi. Targad oln ikke inimestele kasuks, *võlud* kahjuks“ (Karja); „Üks *nõid*

*) Selle töö käsikirja läbivaatamisel prof. Andrus Saareste juhtis minu tähelepanu veel mõnele mulle senitundmata nimetusele oma isiklikus sõnasedelitekogus kui ka Akadeemil. Emakeele Seltsi murdekogudes (vt. nr. 79—82), mille eest siinkohal avaldan prof. Saareste'le tõsist tänu.

2) Eisen, Eesti Mütoloogia I, lk. 14. (Lühendatult EM I.)

3) Loorits, Estnische Volksdichtung und Mythologie, lk. 69. (Lühendatult VdM.)

teise peale ei hakka, peab *tark* olema“ (Käina). Järgmised teated käsitlevad nõida ja tarka identseina: „*Nõid* ja *tark* see on üks“ (Pühalepa); „*Nõi*, *võlu* ehk *tark* on üks ja seesama“ (Käina). On ka nii, et mõlemal võivad olla ühesugused võimed, ainult nõid ei arsti, seda teeb tark: „*Targaks* kutsuti neid, kes arstisid ja ühtlasi iga nõiduse vastu abi andsid, aga ka ise nõiduda oskasid“ (P.-Jaagupi). Termin *nõid* ise on tuntud üle maa ja sugukeeliski, ning seda peetakse soome-ugriaegseks⁴⁾. „Nõid toob rahvale haigusi, tõbesid, tapab inimesi ja loomi, võtab lehmadel piima ja või anni, paneb mõnel lehmalt suvi otsa pullid järele jooksuma, saadab kärnkonnad lehma nisasid imema, nõiub rukkiorased mulla sisse kasvama, ... suleb veesooned, kihutab hunte loomi murdma, moonutab inimesi libahuntideks ja mõnesugusteks loomadeks, puudeks, kivideks, kuivatab jõed, ojad, kaevud ja allikad ära, laseb marud möllata ja merd mässata, põua põletada ja vihma voolata, sunnib loomi kujusid muutma, linnu maa alla vajuma ja muud sellesarnast“⁵⁾.

Murdeis peale häälikuliste vahede, mida siin ei jälgita, esineb tüvest *nõid* veel järgmisi kujundeid: *W i e d e m a n n*; Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch^{6a)}: *nõialine* gen. nõialine = nõid. Sõna on rahvakeeles vähe tarvitusel. Andmeid ainult Vaivarast, Rõugest, Karulast. Vähe tarvitata on ka *Wiedemanni Wb-s* antud *nõiane* gen. nõiase, nõiatse voll Hexen oder Zauberer. Harglas esinev *nõias* on kohal tarvitata veel peamiselt hurjutussõnana; *nõiduja* sõna kuju kohta on andmeid ainult Karusest. Viimane sõna võib esineda ka laiemalt.

Häädemeestes on nõiad spetsialiseerunud: *loomanõid* 'kes loomad ära nõiub'; *piimanõid* 'kes piima ära nõiub'; *või-nõid* 'kes või ära nõiub'. Nende tegevusala piirdub majapidamisega, umbes samuti nagu Liivi ja Saaremaa naisnõial — *võlul*⁶⁾.

Nõia feminiinset algupära väljendavad järgmised nimetused: *nõiaeit* — E. Õigekeelsuse sõnaraamat II tr.⁷⁾; *nõiamoor* 'tark, posija (vanaeit), toherdaja, salatoherdaja' — OS. Käsikirjalisi andmeid viimase kohta on J.-Madisest, Kullamaalt, Mihklist, Reigist, Käinast; *nõiavanamoor* — Kuusalu; *naisnõi* ja *nõianaine* — Käina; *Wied.* annab veel *nõiam[amma]* Hexe, Besprecherin.

Ka *nõidus* on tuntud üle-eestiliselt. Lisaks sellele nimetatakse nõidust Koerus *nõiduse kuns*; *Wied.*: *nõiutus* gen. nõiutuse Bezauberung, Verhexung; Vaivaras *noitudus*; Jüris *nõia sorts* — „Mõne inimese kohta öeldakse, et sellel on ikka seda *nõia sorts*“; *nõia kraam* (lisaku). *Wied.*: *nõius*, gen. nõiuse Hexerei, Zauberei.

4) *Eisen*, EM I, lk. 14; *Loorits*, Eesti rahva usund. „Elav Teadus“ nr. 12, lk. 14.

5) *Eisen*, EM I, lk. 17.

6a) Lühendatult edaspidi *Wied.*

6) Vrd. *Loorits*, Liivi rahva usund III, lk. 140. (Lühendatult LRU.)

7) Lühendatakse edaspidi OS.

Verbina esineb üldiselt *nõiduma*. Harju-, Lääne- ja Pärnumaal lisaks ka *nõiutama*.

2. (h)ambamees esineb kurja nõia tähenduses Viru-, Harju-, Järva- ja Läänemaal. L.-Eestis, kohati ka P.-Eestis tähistatakse hambamehe nimetusega naljameest, naljahammast või luiskajat, kes „puhub hambasse“ 'luiskab', või pilkajat.

Hambamehest öeldakse: on sandi sõnaga inimene, kelle sõnast loom jääb haigeks (Juru), kes saadab hundi karja (Vaivara), teeb rabandust (Haljala), paneb koera saba pere värava alla, et sest perest tütreid mehele ei saa (Haljala), paneb inimesele ja loomale peale sajalgseid ja tallajaid (Juru), tekitab ikaldust sõnadega (Hageri). Annab mõnikord ka abi, kui kellelegi on „varp“ selga pandud (Karuse). Loendatud omadused on tuntud nõia omadusena üldse ja meil ongi hambamehe puhul tegemist tavalise nõiaga, keda hakati P.-Eestis eufemistlikult kutsuma naljamehe nimetusega *hambamees*. Sidemeks kujutelmade liikumisele on usk, et nõia välimuses on hammastel tähtis osa, eriti veel kui hambad on hõredad ja pikad või puserdi, või üldse kuidagi erakordsed. Sellest siis ka seletused: „Nõial on ikka midagi hamba taga“ (H.-Jaani, ka Jüri); „Tal on hea hammas, hakkab peale“ (Juru). Arvatakse koguni, et sel, kes on nõid, on kahekordsed hambad: „Nõidasid võib sellest kergesti tunda, et neil kahekordsed hambad suus on, se on et tale päris hammaste peal veel ühed väikesed liig hambad kasvavad“ (P.-Jaagupi). Ka hambamehe puhul teatatakse Jürist: „*Hambamees* on nõid. Tal on ikka midagi hamba taga. Kaardi Mari elas Tallinnas, oli suur tark, teadis alati õigust rääkida. Aga pärast ta hambad läksid suust ära, siis ta ei mõistnud midagi kuulutada. Eks temagi olnud *hambamees*.“ Laialt ustakse, et nõid, kaotades esimesed hambad, kaotab ka oma võime. Selle kohta on andmeid Nissist, K.-Jaanist, Pelistverest ja mujalt. Nii on maagiline nõiavõime viidud ühendusse hammastega ja säärasest kujutelmast tingitult võidi hakata nõida kutsuma eufemistlikult hambameheks, milline eufemism jõudis levida ainult P.-Eestis, säilitades L.-Eestis oma võib-olla algse tähenduse. Ka naljahammast või pilkajat tähistavana on hambamehel tihti mingi halvustav varjund nalja või pilke kaudu teisele paha teha, nagu aitab selgitada kõnekäänd: „proovib hammast teise kallal“.

3. *kade, kadedus, kade silm*. Psühholoogiliselt põhjeneb *kade* inimese egotsentrilisel suhtumisel oma ümbrusse. Inimene sageli teab, ka omast käest, et teist suuga kiites oma südames kadedatakse ja soovitakse koguni paha. Kunas siis inimene tahab, et teisel läheb hästi! Kui pärast kiitmist kiidetavaga juhtubki õnnetus, on otsus valmis — kiitja oli paha, *kade*, kes tegi seda oma kadedusega⁸⁾. Igakord ei järgne kiitmisele äpardust, — siis on

⁸⁾ Vt. *Loorits*, LRU, lk. 9.

teada, et seesugune inimene pole varustatud maagiliste omadustega, pole kade. Mitte ainult sõnaga või silmavaatega, vaid koguni mõttega [vt. p. 8] võib kade teisele kahju teha⁹⁾. Seesugused omadused on kadedal juba külge sündinud, mõnikord ka eluajal omandatud. *Kadeda*, võhlu üleloomuliku jõu omandab muu seas see, keda ema kolm aastat järgemööda imetab. Et kadedaks muutumisest hoiduda, ei olevat hea, kui „tõse päält imetäs last“, s. o. kui ema imetab uuesti rase olles¹⁰⁾. Kadendus ja võh-lus nakatub kergemini lastele, noortele loomadele, eeskätt noorel kuul sündinuile. Ka on mõni veri kadedusele vastuvõtlikum. Kade võib ka kogu inimelu õnne ja edu seisma panna¹¹⁾.

Ülemaaliselt esineb murdeis *kade*, arvestamata pisemaid häälikulisi erinevusi. Hallistes ka *kahe*, Karulas *kahi* (verbist kahetsema, kahitsema? vt. p. 10), Rõuges *kadeligu* 'kadedad'. Setus esinev *kadesuu* viitab kadeda pahale sõnale [vrd. *kadesuu* Liivis — Loo rits, LRU III, lk. 10—12]. Peale selle esineb Setus samas tähenduses veel *kadesilm*, või *kade* adjektiivselt tarvitatud: *kade* silmaga [inimene], või veel edasi *kade verega* [vt. *kurja verega inimene* p. 4].

Kadeda tavalisem mõjuvahend on *kade silm*, mille maagiline jõud on üle-eestiliselt tuntud. Erinevusi ainult nimetuses [vt. p. 4 ja 5]. „Reha seljaga tehakse ristid taimepeenarde peale, et kade silmaga vaatamine kasvu põdema ei paneks“ (Jüri). Karksis kutsutakse *kahetse silm*, kusjuures *kahetse* täh. 'kahetamine, nõidumine'. Peale selle võib inimene olla ka *kahe sõnaga* (Karksi): „Püksil olli perenaine siantse *kahe sõnaga*. Temä olli latsel ütelnu, mis siin ehen väkerts. Laits es võta nisa änäp.“

Nõidust tähendab Setus *kadõhus*. „*Kadõhus*, ku tõne kuäfte silmäs.“ Ka Lutsis: „Sa olt võhl inemine, *kadõhust* piät.“

4. **kuri, kuri silm.** Nõida või kademat nimetatakse ka *kurjaks*, sest et tal on omadus teisele kurja teha. Noteeritud on seda ainult Hallistest: „Siin om küll kahesid inimesi, mõni ütleb ka *kurje*.“ Tuntakse ka verbi *kurja tegema* (Wied.).

Palju laiemalt kui *kuri* on tuntud *kuri silm*. Ustakse, et mõne inimese silmal on eriti suur kahjustav mõju lastele ja noortele loomadele, ka vanadele [vt. *kade silm*]. Silmapaistvalt suur mõju on mustaverd inimese vaatel, see võib mõjuda isegi siis, kui inimene on juba laip¹²⁾. Edasitulemist *kurjasilmaline* on seniste andmete järgi kirja pandud ainult Tarvastust. On selge, et seesuguse isiku maagiline võime kiirgab ta kurjast silmast. Karksis *kurja verege inimene* 'kurja silmaga inimene, kelle silmades jõud, et nõiub palja vaatamisega looma või lapse'. „Vana inimese olli iki siantse *kurja verege inimese*. Nagu rahvas tänapäevani usub,

⁹⁾ Vt. k a r e m m e l, Usundi-alaline sõnavara Setust, lk. 5.

¹⁰⁾ Sealsamas, lk. 4.

¹¹⁾ Sealsamas, lk. 6—7.

¹²⁾ E i s e n, Eesti mütoloogia IV, lk. 96.

et haiguste tekitajaks on sageli halb või nõrk veri, arvatakse ka kurjust pesitsevat veres, mis küll võib avalduda silmade, nagu kadeda puhul ka kiitva suu kaudu.

5. **paha silm, paha sõna.** [vt. p. 3 ja 4]. Needki on nõidade, kadedate, imestajate [vt. ka seda] tegevusvahendeiks. Nad panevad mingi olendi või asja kiratsema, känguma. Neid tuntakse sporaadiliselt P.-Eestis. „Paha silm tieb pahandust, siis tahab luom rohitata“ (Jõhvi). Peale nende on tuntud veel

6. **must sõna.** „Sel olli siant *must sõna*“ (Karksi) ja

7. **sant sõna.** Viimast on noteeritud Jürist ja Kihnust.

8. **paha mõte.** Juba eespool oli juttu sellest, et silma või sõna kõrval ka inimese mõte teeb kurja. „Teise *paha mõte* seda teeb“ (Simuna).

9. **kaeja, kaema.** Kaema tähendab vaatega nõidumist, kuigi L.-Eestis sõna tähendab lihtsalt vaatamist. Wied.: *kaeja* Zauberer (mit d. bösen Blick). Verb on *kaema* või *ära kaema*. Wied.: *ära kaema* mit dem bösen Blick ansehen und dadurch schädigen, verhexen, *ära-kaetud* krank durch den Einfluss des bösen Blickes. Arvatavasti samast tüvest on ka *kaemis* täh. 'nõidus'. Wied.: *kaemis* gen. kaemise (*kajemis*) der durch den bösen Blick angethane Schade.

Järgmised terminid [p. 10] on tuletatud arvatavasti *kaema*, *kahetsema*, võib-olla ka *kade~kadesema* tüvedest. Vastavad sõnad on siin vastastikku üksteist nii tugevasti mõjustanud, et ei puudu kontaminatsioonivõimalused ja on raske öelda, millisest tüvest ükski põlvneb. Seepärast antakse teada olevad tuletised siin koos, pealegi et nad enamasti tähendavad kurja (~kadeda) silmaga või sõnaga nõidumist.

10. **kaetseja, kaetsema . . .** „Ratta Mai olnud suur tark ja *kaetseja*, kes söötnud teisele leivatüki sisse, mille järele see ära surnud ja suur kärnkonn tulnud seest välja“ (P.-Jaagupi). *Kaetsema* 'kadeduse pärast midagi ära nõiduma'. „Kui teesel oli iasti, siis kas paha silmaga mõeus teese villa või looma piale. Kui keegi *kaetses*, akkas loomi kiitma, siis pidid teese loomad kiduraks jääma“ (Kullamaa). Ka Reigis tuntakse seda verbi. „*Kahtajadel* ja kurjasilmalistel olla igal luba Vilbust [vt. seda p. 34] oma teenriks pidada“ (Tarvastu). *kahetama* 'kurja pilguga ära nõiduma'. „Laits om ära *kahetet*“ (Tarvastu). „Kirpe om selgä *kahedet*“ (Karksi). Sõna on tuntud veel Rannus, Rõuges ja Põlvas. „Tulõ võtta *kaehtaja* käest midägi, sis lätt *kadõhhus* a“ (Setu). Võhlu eufemismina tarvitatakse Setus harva ka *kaehtusmiis*. „Tuu om niku peh'memp üidä ku võhl“¹³⁾. Nõidust märgib *kaehtus*, gen. -zõ 'halva silmaga vaade' (Vastseliina), samuti verb *kaehtama* 'vaatamisega (kurja silmaga) midagi viga tegema' (Vastseliina).

¹³⁾ R e m m e l, lk. 3.

Wiedemannil refleksiivne *kaehtuma* verhext werden (durch den Blick). *kahi* 'nõid, kes loomi ära kaetab' (Karula). Samuti esineb Karulas ka verb *kahitsema* 'nõiduma, ära tegema', Harglas: „*Kahitsema. Kahifs'* mu lehmä vällä“. *kahetse* 'kahetamine, nõidumine'. „Sii om ka *kahtese*, ku lehmäl pu' selgä pant. Mia küll *kahteset* ei usu, aga sial om täie sellän. Iki olli *kahtesetäi*, tii, mis taat“ (Karksi). Verb: *kahtesema* 'vaatega teise looma nõiduma' (Simuna). Ainult nõidust tähendavad: *kahtetus* 'halva silmaga vaade' (Vastseliina), Tarvastus *kahtetus* on 'halb pilk, halb silm'. „Mõni kardap tõese inimese *kahtetus*“. *kaedus*. Wied.: *kaetes* gen. *kaetese*, *kaetis* gen. *kaetise* (*kajetus*, *kajetes*, *kajetis*, *kaetus*, *kahtetus*) böser, neidischer Blick (welcher Krankheit anzaubert), Verhexung dadurch. Ainult verbina esineb *kahjatsema*. „Kuntsimehed, nõiad *kahjatsevad* teise loomi“ (H.-Jaani).

11. poolnõida. Esineb Setus kaehtajana, kes on kraadilt väiksem kui pärisnõid. „*Puulnõida* kaehtas ar niku saa, aa'i mii siis kohegi, tää om jo *puulnõida*. Taa olõ'i ni suur', olõ'i viil ni tark, taa om *puulnõida* innõ“¹⁴).

12. sõnama, täh. sõnadega kurja tegema; kuulub kadeda toimingute hulka nagu *imestaminegi* [vt. p. 18]. Tuntakse peagu üle-eestiliselt. „Tämä *sanas* miu põrsa vällä, kes on pahal päivil sündind sie *sana*“ (Vaivara); Wied.: *sõnuma* besprechen, heilen. „Ää usu, ta *sõnub* viimati su loomad ära“ (Märjamaa); *sõnutama* 'kiites mingi asja ebaõnnestumist nõiduma'. „Kõige kergem on ära nõiduda, s. ära *sõnutada* ristimata last, laulatamata naist ja rõõska piima“ (Tõstamaa); „Ärä *sõnadet*, kuri silm üle käinu“ (Karksi); vist arstimise tähendus on järgmisel näitel: „*Sõnutamist* pääle viia (haigele kohale)“ (Rõuge); *ära sõnatelema* bezaubern, verhexen, bannen (Wied.). Lisaks veel *kiñni s[õnama]* fest bannen (durch Zaubersprüche) (Wied.) Samast tüvest näib tuletatud olevat ka Wiedemannil antud *sõnaus* gen. sõnause Besprechung, Bezauberung, millel ei ole praegu leitud vastet rahvasuust. Vähe on teada ka tuletise *sõnatark* kohta.

13. selga panema. „See küll õige asi ei ole, sellel on üks „varp“ *selga pandud*“ (Karuse); „Võib olla, et Els *pañs* tal ni kirbu *selgä*“ (Karksi). Haiguse või muu paha (parasiitide jne.) selga panemine sünnib enamasti sõnadega, mõnikord ka materiaalsete vahenditega, nagu näit. rabandust tekitatakse nõelaga.

14. rabama. Ainult Wiedemannis antakse *maha r[abama]* bezaubern, behexen (besond. mit plötzlicher Krankheit). Muidu murdeis tuntakse lihtsalt *rabama* või *ära rabama*, täh. nõia saadetud haiguse poolt tabama, mis lõpeb järsu surmaga. Rabada võib nii looma kui inimest. Noteeritud on seda peagu kogu Eestist. — *rabandust tehä* 'Krankheit heilen' [?]. „Temä oskab lugeda siukkese aśsa piäle oskab rabandust tehä“ (K.-Jaani). Sellest ka

¹⁴) Sealsamas, lk. 3—4.

tähenduses *rabandus* 'nõia poolt saadetud haigus'. Wiedemanni seletus: Bezauberung. Praegu tuntakse eriti laialt haigust, mille nimetuseks on „südame rabandus“. See surmab järsku ja jätab mulje, nagu oleks tegemist nõia poolt saadetud nõianoole (harilikult on selleks nõel) tegevusega. L.-Eestis rabandusele vastab *lendva*.

15. rikkuma. Wied.: *rikkuma*, rikun, rikkuda (*rikkima*) verhexen; üks *rikutud* õue-koht eine verhexte Stelle. „See oo üks *rikutud* (= nõiutud) koht“ (Märjamaa).

16. tegija, (ära) tegema. Wied.: *tegija* Zauberer, kui jumal meid nuhtleb, siis on *tegija* teinud wenn Gott uns straft, so soll es ein Zauberer gethan haben. Verb: Wied.: *ära tegema* bezaubern, verhexen. Ära teha võib sandi silmaga või ka sõnodega. „Sandi silmaga *teeb* looma *ää*; põrsal kõht lahti, see oo *ära tehtud*“ (Mihkli); *tegeme* 'nõiduma'. „Olli piibu ära varasten ja siss sellel olli *tett*, et kasuk pidi einämaal sellän oleme. Olli piibu kätte anden ja siss olli lämi jälle ollu“ (Karksi). Selle sisuliselt sõna on tuntud eesti murdeis laial alal. O. Looritsa järgi on *ära tegema* teise vara ja töö nõidumise tähenduses lemmiksõnaks kogu Baltikumis (VdM, lk. 71).

17. tarvastama. Wied.: *tarvastama* verzaubern. Lisasõnastiku andmeil tuntavat sõna L.-Eestis.

18. (ära) imestama, imetlema. Kadeda vastupidiselt mõjuvat kiitmist nimetatakse kohati ka *imestamiseks* või *imetlemiseks*. Wied.: Lapse *ära imestama* durch Loben und Bewundern (mit böser Zunge) einem Kinde Schaden anthun. Käsikirjalised teated: Loom on *ää imestatud* (Simuna). Ka Läänemaal tuntakse imestamist: Laps on *ää imestud* (Kullamaa), ja Tartumaal: *imestas* mu vasika ära (Torma); *imehtämä* (Setu). Edasi: *imetlema* (Mihkli), *imetsema* (Simuna). Wied. annab veel *imestust tegema* Zaubermittel anwenden gegen einem durch Bewundern (mit böser Zunge) angethanen Schaden. Selle tegevuse psühholoogiline tagapõhi selgus kadeda puhul.

19. kiruma 'sajatama, kaetsema'. „Kui loom aigeks jäi, siis ööldi, see *kirus*: saagu niimoodi, saagu tal niimoodi. See oli na saeatamese moodi“ (Kullamaa).

20. võlu, võluma. Kade—võhl—kõõrd on omavahel sünonüümid. Neist raskema tähendusega on võhl. „Tuu ol ni *võhl* vai kadõ, õt läbi saina ka ar kaeh'¹⁵⁾“.

Võlu esineb eestis kahel teineteisest eraldatud alal: 1. läänepoolseil saaril ja Läänemaal, 2. Võru- ja Setumaal. Saartel on võlu nõiana üldiselt tuntud. Võlu on seal võõraste eeskujude mõjul spetsialiseerunud tõlgendama just naisnõida. Ta spetsiaalne tegevus on koduloomade ja majapidamistarvete (piima, või) nõidu-

¹⁵⁾ R e m m e l, lk. 1—2.

mine või rohkendamine¹⁶). Nagu selgus eespool, tuntakse ka Võru-Setumaal võlu, mis on tarvitusel paralleelselt kadedaga. Siin põhjustab ta peamiselt haigusi ja hävitab koduloomi ning vilja.

L.-Eesti alalt *võhl* mütoloogilise sisuga sõnana on tuntud ainult Võru- ja Setumaal. Mida enam põhja ja lääne poole, seda enam tuhmub seal sõna mütoloogiline ilme. Lõuna-Tartumaale ja Mulgimaale võhl-sõnapere on levinud mitmetähenduslikuks arenedes. Võhl on muutunud nõia, kadeda inimese täbendusest sõimu- ja vandesõnaks, edasi rändrotiks, nuuskuriks, jooksikuks, vallatuks jne.¹⁷).

Võru- ja Setumaal: Wied. märgib nimekujud *vahlu* gen. *vahlu* (d) *Hexe*; *võhl* gen. *võhlu* (d) (*võlhu*) *Hexe*, böser, unverträglich Mensch. *võhlu* 'halbategija inimene' (Karula); *vana võhlu* 'kadõ inimene' (Hargla); *võhlul* olõi vilja, kadõl karja (Setu), *võhl* 'kade, lähk' (Lutsi). Saartel: Wied.: *võlu* gen. *võlu* (Gutsl. *võlhu*) *Hexe*; *võlaja* *Hexe*, Zauberer. *võlu* 'kuri nõid, kellel sant silm, kes kurja teeb' (Anseküla); *va võlu* inimene 'kurja sõnaga inimene' võlus mo loomad ära 'nõidus mu loomad ära' (Käina)¹⁸).

Verbina esineb *võhlitsõmma* (Vastseliina); Wied.: *võlama*, -an, -ada (*võluma*) *hexen*, zaubern; *ära võlama* *hexen*, verhexen, verzaubern. „Kurjad inimesed võivad *võluda*. Selleks tarvitavad nad isesugu võlu sõnu. Nad võivad *võluda* kõiksugu haigusi ja tõvesi. Nad *võluvad* ka väga sagedasti loomad ära“ (Karja).

Võlu on laen algvenest (Mikkola): *волхвъ* 'Wahrsager, Zauberer, Hexe'¹⁹).

21. *kõõrd* (kõrd) esineb ainult Setus enamasti küll adjektiivina: *kõõrd* silmiga. Aga ka: „Taa sääne vana *kõõrd* (kõrd) kiirdu kaeski, är kaehtas“²⁰). Siin mõeldakse vist nõia omadusena kõõrdivaatavaid silmi, millest siis ka nimi.

22. *kaldun*. Kaldun ~ koldun kuulub hilisemate slaavi laenude hulka eesti keeles. Eestlaste seas sõna esineb eluvõimsana just seal, kus omal ajal on olnud venelasi, kes praegu on täiesti eestistunud²¹). Kaldunil on kaks teineteisest lahus olevat esinemisala: 1. Harjumaal, Jõelähtme ja Kuusalu kihelkond, kus sõna on säilinud hästi algtäbenduses. *kaldun*, -i, *kaldoon*, -i 'nõid, lausuja' (Kuusalu)²²); *kaldunid* olid nõiad. Panid inimes-

¹⁶) Loorits, LRU III, lk. 130—148.

¹⁷) Sealsamas, lk. 123—130.

¹⁸) Saareste, Leksikaalseist vahakordadest eesti murretes, lk. 71.

¹⁹) Sealsamas, lk. 31.

²⁰) Remmel, lk. 3.

²¹) M. Erenberg, Kaldun eesti keeles (Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad III, lk. 177—185).

²²) G. Vilberg, Murdesõnad Kuusalu kihelkonna rannaküladest „E. Kirjandus“ 1922, lk. 206.

tele ja loomadele täid selga (Jõelähtme)²³). 2. Setumaa, kus sõna esineb enamasti *koldun*, harva *kaldun* kujul. Näide: „*Koldun* ütles: „Mul on kaevus rohi, mis surmab inimesed ja loomad.“ Autojuht läks vaatama: kaevu raketel oli uss. *Koldun* võttis klaasiga kaevust vett, puhus. Kuhu poole puhus, seal pool suri palju inimesi ja loomi“ (Setu)²⁴); *kaldun* on tuntud Lutsi eestlastelgi.

Eestlastel on *kaldun* mütoloogilise tähenduse ununedes hakanud tähistama veel teisigi mõisteid, nii halba ja räbalas inimest (Vaivara, Jõhvi), räbalat, nartsu (Vaivara, Jõhvi, Lüganuse, Koeru, J.-Jaani, Tori)²⁵).

Nõidust tähistavana sõna *kaldun* näib esinevat ainult Kuusalus. *kaldun*, -i nõia poolt saadetud paha; saadetakse ikka üle 9 nõia, kõige kangem on üle 12 nõia²⁶).

23. *tsaroonvnik* — jaaniööl naisterahvad, kes kurja teevad (Lutsi). Sõna esineb Lutsis paralleelselt *kalduniga* ja oma olemuselt vastab täiesti sellele, muudab ka inimesi libahuntideks. Sõna ise on laen valgevene keelest²⁷).

24. *sorts, sortsima*. „Kreutzwaldil esineb *sorts* ehk *sortsilane* hirmust metssiga meelde tuletava välimusega nõiana... Kreutzwaldi kirjelduse järele kipub *sorts* vanapaganaga ühte sulama, kuid tõe poolest ei erine ta kuigi palju nõiast. *Sortsi* nime Eestis igal pool rahva suus ei tarvitata; alles kirjandus tegi ta üldisemalt tuttavaks“²⁸). *Sorts* pole aga nii kuri nõid nagu hambamees, kade või võlu, vaid esineb sageli koguni arstina. Abinõuks on tal *sortsi sõnad* (Jõhvi, Jüri, Wied.).

Eesti murdeis esineb *sorts* nõia tähenduses Viru-, Järva-, Harju-, Lääne-, Saare-, Viljandi- ja Tartumaal, seega Põhja-Eesti alal. Lisaks sellele tuntavat *sortsi* Hallistes sõimusõnana, Juurus ja Simunas ka vanapaganatähenduses. Mitmesuguseid usmoodustisi sellest tüvest samas tähenduses. W i e d.: *sortsilane* gen. *sortsilase* (*soõppja*) Zauberer, Hexenmeister, ja *sortsik*. Käsikirjalisi teateid Jõhvist ja Vigalast. *sorsikas inimene* (J.-Madise), *sorsitaja* (Tori), *sortsitegija* (Simuna), *sortsimoor* (Vaivara, V.-Jaagupi, Kose, Põltsamaa), *sorsieit* (Paide, V.-Maarja). Simunas elanud mees, keda kutsutud *Sorts-Indrek* (Simuna): Opet. Eesti Seltsi Kirjad I, lk. 53, kirjutab O. Loorits: „...sellest katoliku paatrite „haritlaskeelest“ on saanud eesti *sorts*, mis tähendab igasugu nõidust, nõidumist ja harvem ka nõida.“ Allakirjutanu kasustuses oleva materjali järgi esineb sõna just nõia tähenduses sagedamini, on ühtlasi andnud, nagu selgus, ka hulga igasugu tuletisi.

23) ERA II 18, 103 (7).

24) Erenberg, sealsamas.

25) Erenberg, sealsamas.

26) Vilberg, sealsamas.

27) Erenberg, sealsamas.

28) Eisen, EM I, lk. 22.

Sorts esineb nõidust tähendavana Wied.: *sořts* gen. *sořtsi* (*tsořts*) Zauber. „Sorts on nõidus. Oskab *sořtsi* või kuntsi“ (Jüri, J.-Madise).

Verb *sortsima* esineb Wied.: *sořtsima*, -in, -ida (*sořpma*, *tsořtsma*) zaubern, hexen, verzaubern, verhexen (bes. mit Worten). Käsikirjus: *sortsima* 'sõnu peale lugema' „Vanast *sortsiti*. Kui kiegi (h)aige oli siis sorts *sortsis* (V.-Jaagupi). Verbi kuju on noteeritud Viru-, Järva-, Harjumaal ja kord ka Hargla kihelkonnas. Rõuges *tsořtsma* tähendab vanduma, halvasti ütlemata. Siin on arvatavasti *sortsima* segunenud vene vägisõnaga чорт? Toris esineb kuju *sortsitama* tähenduses 'nõiduma'. „Sortsitaja *sortsitab* ja nõiutab.“ Simunas — *sortsi tegema*, samuti J.-Madise: „Mõni ikke oskab *sortsi* teha ja nõidust“. *Sortsima* verbist arvatavasti on tuletatud ka Võnnu *sorpima* [vt. ka Wiedemanni antud vorm *sořpma* allpool].

Sorts pole algupärane eesti sõna, vaid laenatud ladina keelest. „On arvatud, nagu oleks *sortsi* nimi venelastelt laenatud, kuid nime pärandasid Rooma usu kuulutajad Ladina keelest, kus *sortarius* tähendab nõida“²⁹⁾.

25. trullaja. *trullan* 'eesti keeli nõid' (Noarootsi); *trullaja* 'nõid'. „Siin külas oli kaks naist, need olid *trullajad*“ (Noarootsi). Sõna esineb ainult Noarootsis ja on laenatud eesti keelde eestirootslastelt³⁰⁾.

26. tükimees. Simunas ja Peetris esineb nõia tähenduses *tükimees*, mis arvatavasti viitab nõia „tükidele“ või tembutustele. Eestis esinev väljend „tükke tegema“ täh. koerusi, tempe tegema. Sõna on laenatud saksast eufemismina mõne oma nõianimetuse asemele (keskülemsaksa *tücke*). Saksast laenatud „tükid“ on liitunud eestis tavalise komponendiga „mees“ (vrd. *hambamees*, *kunstimees*) ning andnud uue nõianimetuse. (Etümoloogia kohta pikemalt vt. „Eesti Keel“ 1936, nr. 4, lk. 114—115.)

27. tookemees ~ **töökemee**s esineb Tallinna ligidal Jõelähtme, H.-Jaani ja Jüri kihelkonnas. Tookemee on väga pahaloomuline nõid, kes saadab haigusi tuule kaudu, enamasti rabandust. Mõnikord, kui puhub ilus tasane tuul, ütlevat tookemee: „Kül nüid oleks hea Ravantest [= rabandust] saatma hakata“ (Jõelähtme). Sõna esineb enamasti *tookemee*s kujul, Jüris aga *töökemee*s, Jõelähtmes ja H.-Jaanis *toukemee*s. Verbi kuju on *tookeid tegema*: *tookemee*s *tegi tookeid* (H.-Jaani).

Sõna on laen alamsaksa keelest, kus *token* tähendab mängima, naljatlema³¹⁾. o~ö seletub eesti alamsaksa murde suure tendentsiga *umlaut*istumise poole. Näit. on alamsaksa kir-

²⁹⁾ Eisen, EM I, lk. 22.

³⁰⁾ P. Ariste, Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles, lk. 110.

³¹⁾ Vt. Schiller-Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch.

jak-s *snor*, baltis. k-s *snör*, sellest eesti nõör³²⁾, samasugune vaheldus on võimalik ka tookemee-s -töökemee-s puhul. tookemee-s > tookemee-s seletub alamsaksa murretes esineva nähtusega, kus *ō* > *ou*. Sellegi sõna puhul on meil tegemist eufemismiga. Jürist seletatakse: „See oli muidu üks nõia lisanimi“. (Etümoloogia kohta pikemalt vt. „Eesti Keel“ 1936, nr. 4, lk. 112—114.)

28. ask, askus, asklema. Sõna on vähe tuttav. Wied.: *ask*, gen. *asa*, *ask* gen. *asi* zauberisch, neidisch; kleine Hexe (als Schelmenwort). ÖS: *ask* gen. *asa* (= nõiduseline, kade). Lisasõnastik: *ask*, 'nõid'. Käsikirjalisi teateid on ainult Hellest: *ask* gen. *asu* „*va* *asù* maretti *iacù*“. Askusest nõiduse tähenduses on teateid ainult kaks. Wied.: *askus* gen. *askuse* Zauberei. Käsikirjaline teade põlvneb jälle Hellest: *askus* 'nõidus'. *askusege* elässe. Esineb isegi verb *asklema*, -len, aselda (asklema) neidisch, karg sein (Wied.).

29. läht, lähk. Esimene neist esineb Lääne-, teine Kagu-Eestis. „*läht* 'vandumissõna' ossa põrgu *läht* (leaht). See oo üks kuri sõna, sõuksd tühja sõna ää üles pane ühti“ (Tõstamaa). Wied. annab *lähk* gen. *lähu*, *läho* (d) Hexe, Zauberer, neidischer Mensch, Mensch mit dem bösen Blick, sina pisukene *lähk*-auk (scherzh. Schimpfwort). Lisasõnastiku andmeil *lähk* on pärit Põlvast. Käsikirjalised andmed: *lähk* 'kade, tige, võhl' (Põlva). Sõna esineb ka adjektiivselt: „Kes tiid määrdene *lähk* inemene om seod tennü“ (Räpina).

Wied. järgi tähendab *lähküs* gen. *lähküse* ka nõidust, „Neid, Missgunst, böser Blick“.

(Järgneb.)

A. Laugaste.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Hugo Raudsepp: **Jumala veskid.** Jutustused. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 184 lk. Hind 2 kr.

See kogu kannab tagasihoidlikku nimetust *jutustused*, mitte *novellid*. Millise nimetusega autor näib avaldavat oma vähenõudlevat suhtumist käesolevasse kogusse mahutatud toodete vastu.

Sellele kogule säärane üldnimetus sobibki kõige paremini, sest üksikud siin sisalduvad tooted oma vormilt kuuluvad kaunis mitmeladilisesse jutustuse eriliikidesse: jutustus, novell, novellet.

³²⁾ P. Ariste, Alamsaksa keel ja eesti keele uurimine. Äratrükk ajakirjast „Eesti Keel“ nr. 4—5, 1933.

Samuti kui vormilt, erinevad selle kogu jutustused üksteisest ka ainekult ja aine käsitluslaadilt. Isegi autori maailmavaateline suhtumine oma loomingusse on eri jutustuste puhul täiesti erinev. Viimane asjaolu on küll tingitud sellest, et kogusse mahutatud jutustused on kirjutatud võrdlemisi pika ajajärgu kestel ükshaaval. Vahepeal on aga autori kirjanduslik maailmavaade jõudnud läbi teha muudatusi, ümberhinnanguid ning -orientatsioone.

Et selle kogu üksiktoodete silmatorkav omavaheline erinevus on tingitud aja muutlikust arengust, siis ei saa mainitud asjaolu lugeda mingiks eriliseks puuduseks käesoleva teose puhul. Pealegi pole autor spetsiaalne novellikirjanik, kellelt võiks nõuda sellel alal suuremat produktiooni, mis loomulikult tagaks ka jutustuste omavahelise ühtlasema laadi ja kogu ilmeka tervikluse.

Liitangi kõik sellesse kogusse mahutatud jutustused üksikult vaadeldes pakuvad kirjanduslikult küllaltki huvitavat.

Kõigiti ühtlased ainelaadilt, autori maailmasuhtumiselt kui ka kirjanduslikult käsitlusviisilt on kaks jutustust, nimelt selle kogu nimijutustus „Jumala veskid“ ja „Ajastiku ohvrid“. Mõlemas kujutatakse inimsaatusi aja ja ühiskondlike olude muutlikul taustal. Tegelasi valitseb siin ühiskondlik ajavaim, mille käes nad on nagu vili jumala veskis, mis tasapisi jahvatab nad pulbriks. Inimeste omad tahted ja püüded on siin peagu null: ei aita ühe ega teise külje vastukeeramine, kare ajakivi hõõrub nagu käi põrmuks kõik, mis viiakse temaga kokku-puttesse.

Oma psühholoogiliselt sügavuselt ja situatsioonide tabavuselt on „Jumala veskid“ autori parimaid jutustusi. Samuti on see jutustus eeskujulikult terviklik oma sündmustiku ja tegevusaja kooskõlalisel ühtlusel. Sisu ja vorm on siin üsna õnnestunud kooskõlas.

Vastandina jutustusele „Jumala veskid“ on temaga vaimusugulane ajastikujutustus „Ajastiku ohvrid“ palju laialtavalisem nii oma tegevusajalt kui ka tegelaste mitmekesisuselt. Kui jutustuses „Jumala veskid“ on kujutatud tegelase saatusel arengut moraalsete tegurite mõjustusel, siis „Ajastiku ohvrites“ on peateguriks majanduslike olude areng.

„Ajastiku ohvrid“ jätab teataval määral romaanikonспекти mulje oma pika tegevusaja, kireva ühiskondlik-majandusliku tausta ja tegelastearvu tõttu.

Mainimist väärib veel mõlemale jutustusele omane autori realistlik-asjalik suhtumine ainesse. Ajalooline, ühiskondlik ja geograafiline taust on siin käegakatsutatavalt tõsieluline, mida tõhustavad ka kohanimed ja ajaloolised tõsisündmused.

Pisiasjana võib veel märkida, et pankrottilangevate spekulantide saatusi kujutades paistab välja autori moraalitsev erapoolikus nende vastu. Aga paljud hindavad seda koguni kirjandustoote vooresena.

Realistlikku maamulda taotleb oma juurtega ka galantne külanovell „Neitsist sündinu“. Ses visandlikus jutustuses lä la „Mikumärdi“ haigutab mõningaidki lünki. Siin esineb isegi „Mikumärdist“ väga tuntud tüüpe, näit.: liiderlik karjaplika ja sulast võrgutav vana teenijatüdruk.

Lähedat ainesugulust „Neitsist sündinuga“ osutab ka jutustus „Õngitsejad“. Selleski käsitletakse galantseid armuseiklusi autorile omase pikantsusega. Kui ühes kujutatakse külaflirti teatava olustiku ja pärivuskomplekside taustal, siis teises esitatakse kristallpuhast galanteriid kõige irdsemal kujul ilma seoseta mingi olustikuga. „Õngitsejate“ tegelased kuuluvad küll linlikku haritlaskonda, kuid seegi lugeja tutvustamine tegelaste ühiskondliku päritoluga on tingitud käsitledavast ainekult, mis hädavajaliselt nõuab teatava intelligentsiga sõnastajaid.

Aine omandabki selles jutustuses peamise ning ainsa tähtsuse. See on mehe ja naise kirgede lõkkelepuhkemise momentide erinevus, mida autor kujutab galantselt kahemõttelise õngitsemisstseeni sümboolses valguses. Oma kitsapiirilise tõttu on see aine novelliks kõigiti kohane ja et autor omab pikantsete seikluste kujutamiseks erilist närvi, siis on tulemuseks päris korralik novell.

Viimane jutustus „Johannes Niglase juhtumus“ on satiiriline novell, mis on sündinud meie lähemas minevikus toimunud kirjandusliikkude suundade ümberorienteerumise päevakajaliste mõjude all. Fõljetonistliku stiili ja liiga kitsapiirilise ning erialalise aine tõttu on see pilkenovell aastate kuludes kaotanud palju oma värskest ning aktuaalsusest, kuigi ta muidu oma vormilt rahuldab korralikult kõiki jutustuse nõudeid.

Autori keel on sõnarikas ning rahvapärane, varjundirohke stiil on ilmekalt kooskõlas vastava sisuga, sõnastus on selge ning väljendus plastiline.

A. Suik.

Alma Ostra: **Lendva**. Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. I 120 lk., hind 1 kr., II 135 lk., hind 1 kr.

„Lendva“ on sisult ja vormilt pikem jutustis, mis on ilmunud romaani nime all, nagu meil ju tavaliselt tehakse. Pealkiri on valitud vist peamiselt efekti saavutamiseks, sest „lendva“-motiiv sündmustikus ei ole sugugi keske tähtsusega. Õieti koosneb küll sündmustik nii paljudest rööbiti liikuvaist osiseist, et üldse raske on ütelda, missugune neist on peamotiiv või missugused kõrvalised. Autoril on puudunud kas võime või tahe üksikute kompositsiooniliste sugemete vahel valida, neid tähtsuse järjekorras liigitada, neid ülevaatlikult rühmitada, sõnaga: toorainet kunsti nõuetele vastavalt kujundada ja üksikuid episoode kompaktselt tervikuks sulandada. Eriti teose esimene pool mõjub seetõttu kuidagi räbusena, ebaplastilisena ja väsitavalt laialivalgavana; teine pool suudab kõita märksa tugevamini: selles on seesmist pinget ja rohkem tihedust, rohkem sihikindlust.

Teose olemasolu õigustavaks momendiks polegi aga sündmustikuline külg, vaid maa-inimeste teoorjuseaegse olukorra kirjeldamine. Sündmustik on ainult vahendiks, mille varal püütakse esile manada seda meie meelest nii kauges minevikku kuuluvat ajajärku. Tugevamini kui üksikud enam või vähem kujukalt jutustatud sündmused mõjustab lugeja fantaasiat see keskkond, milles areneb sündmuste käik. See kodukäijate ja langetõbiste maailm, see viirastuste ja nõidade maailm tungib eriti tugevasti esile romaani algupoolel, andes niiõelda psühholoogilise tausta edaspidisele reaalsemal alusel põhjenevale sündmustikule. Teisel poolt teeb aga alles edaspidine masendavate sotsiaalsete vahekorde kirjeldus ja sellest võrsuvate meeolude jälgimine usutavaks kogu poolfantastilise õhkkonna, millesse meid juhatakse sündmustiku algul.

Romaanis on hulk selge- ja teravajoonelisi tegelasi, kelledest eriti meelde jäävaina võiks nimetada Tõlliste Jaaku ja Tsõörksuu Piitret, orjastatud inimeste tüüpiliste pahede kaht äärmiselt ebameeldivat kehasust. Teises suunas aitavad ajajärku iseloomustada seda laadi kujud, nagu tark ja iseseisvalt mõtlev naine Luuliku Mari või vaikne, oma laste pärast kannatav Laane Jüri. Viimase puhul tuleb ometi ütelda, et see teose teises osas nii tugevasti esile kerkiv ja sümpaatne kuju teose algul jätab sootu teissuguse mulje, nii et lugejale tundub, nagu oleks teises osas tegemist hoopis teise inimesega, kel midagi ühist pole endise raha-ahne Kruusamäe Jüriaga.

Kui Kruusamäe — hiljem Laane — Jüri tundub vaid kahest kokkupanduna, siis Jüri poeg Taavet ja pojanaine Mari mõjuvad mit-
 mest kokkupanduna. Kõige sirgjoonelisem kolmest peategelasest on
 Hundi Ants, — kõige sirgjoonelisem ja kõige usutavam; Marist ja Taa-
 vetist ei saa kuidagi terviklikku pilti. Seesmisest vastuolus on omavahel
 romaani alguse ja teise jao Taavet; Mari kuju aga mõjub ähmaselt ja
 ebajärjekindlalt peamiselt esimeses osas — oma armu- ja abieluasjade
 lahendamisel. Siinjuures ei saa siiski jätta möönamata, et teoorjuse-
 aegse ja tänapäeva-inimese psühholoogia vahel on tohutu vahe. Me ei
 suuda tolleaegset inimest enam mõista ega suuda me kujutella tema elu-
 musi; väga võimalik, et autoril osalt õigus on, kui ta tolleaegseid in-
 mesi laseb just armuasjus toimida nii tuimalt, loiult ja a b i t u l t. Võib-
 olla on autoril õigus, kui ta neid laseb elukaaslase valikusse suhtuda nii
 kõhklevalt, kobavalt ja „saatusele“-alistavalt.

„Lendva“ jätab ainekäsituselt kahtlemata diletantliku mulje. Kuid
 tehnika-vigadest hoolimata peab tunnustama, et see teos on kirjutatud
 suure armastuse ja hoolega ning rahuldab täiesti neid nõudeid, mida
 rahvaraamatule võib esitada, ületades kaugelt näit. J. Vormsi samas
 laadis kirjutatud „Painaja poja“.

M. Sillaots.

Hella Vuolijoki: **Niskamäe naised**. Näidend. Proloog ja kolm
 vaatust. Tõlkinud Niina Murrik. Eesti Haridusliidu kirjastus, Tallinn,
 1936. 148 lk.

Kui Hella Vuolijoki on oma varemistes teostes käsitlenud eesti
 aineid, siis „Niskamäe naised“ on sisult puhtsoomeline näidend, mis viib
 meid tegevuspaigalt tänapäeva Häme suurtallu. Kui täpselt, kui siiralt
 on siin kujundatud hämeline mentaliteet, tabatud etnograafiline koloriit,
 selle küsimuse jätame soome arvustuse otsustada. Meie võime ainult
 niipalju öelda, et see, mis antud, mõjub värskest, usutavalt, jah, koguni
 tuttavlikult. Hämelise maa-aadli põhijooned — raskepärarus, juurdu-
 mine maamullas, sõnakehvus, mõtte aeglane liikumine — on omased põli-
 sele päristalunikukihile kõikjal. Niskamäe on ta kodakondseile ülim
 kriteerium, suletud ring, mingi „riik“ omaette. Niskamäel elatakse päris-
 talule, nagu meiegi „vanade“ juures on elatud ja järelkasvavale põlvele
 peale sunnitud, kuni uusaeg tõi uusi ahvatlusi. Võime ainult märgata, et
 pärimused näivad Soomes tugevamad kui meil. Ja et Niskamäe „patriar-
 haalsust“ on ehk pisut üle pakutud: raske uskuda, et uusaeg sinna alles
 „rahvakoolpreili“ Ilona tulekuga esmakordselt sisse murrab. Aga kuis
 ka olgu, seda võimalikku liialdust pärimuste puhtuse ja eluolu patriar-
 haalsusega me kannatame meelsasti, see loob tugeva teatraalse kontrasti.
 Ja sellel taustal saamegi siis Niskamäe vanaperenaise toreda kuju, milles
 on Niskamäe kaljurahnude mõõtu.

Kui käesolev näidend käsitleks ainult suhete kolmnurka (noorpere-
 mees Aarne, tema naine Marta, Ilona), siis see oleks üsna tavalise abi-
 elurikkumise traagikomöödia. Alles vanaperenaise suurkarakterliku ja
 sügavinimliku kujuga tõstetakse teos kõrgemale kogu aja ähvardavast
 keskpäraruse hädaohust, mis on seotud Marta tähtsusetuse ja forsseeri-
 tud kitsarinnalisusega ning Aarne iseloomu puudujääkidega otsustavil
 silmapilkudel. Mitte Ilona ja Aarne, mitte Ilona ja Marta, alles vana-
 perenaise ja Ilona kujudes pörkavad kokku kaks maailma, kaks elutunnet
 ja mõtteviisi — Niskamäe põlistatud alalhoidlikkuse, pärimuste pühadus
 uusaja julge vabameelsuse ja isikuõnne meelsusega. Ja kuna kumbki
 maailm selles heitluses on esindatud väärtisikuga, parimaga oma liigis,
 siis see võitlus on suursugune, väarikas, ausate vahendite juures hinge-
 kaunis, vastastki mõistev ning tast lugupidav, kõrge dramaatilise pingega,

rikas kogemustelt, hingeeluliselt aus; kõik antud suure kunstilise siirusega.

„Niskamäe naistes“ on klassiline stseen vanaperenaise ja Ilona vahel, esimeses vaatuses, kus vastamisi istutakse kohvilauas, pinda sondeerides, kus hea seltskondlikkuse taga kostab varjatud relvade täristamist ja kus vanaperenaine elutargalt lahti harutab Niskamäe kogu probleemistiku. See on talu, mis naiste rahadega lunastatud ja meeste tööga ülal peetud. Et kaaspärijaile välja maksa, on Aarnegi oma Marta kosinud rahadega ning sõltub tast majanduslikult. Niskamäe meestel on ikka armulugusid olnud väljas, aga nad pöörduvad tagasi, kui naine läheb oodata, kahetsevad, häbenevad ja „kallistavad veel tulisemalt“. Ja kui Ilona hüüab, et kas selline on abielu, siis vanaperenaine jaatab, et abielu on tõesti niisugune elu, kus üksteist vastamisi aidatakse ja seda ei jäeta tühiste asjade pärast. „Kulla preili, kui ühel pool on Niskamäe ja suguvõsa, teisel pool aga mõni tüdruku-harakas, keda vahetevahel kaisutatakse, noh, mis tähtsus sel ka on?!“

Niskamäe vanaperenaine on algul oma vastasest kindlasti üle. Ta on kogenud, kui kõvasti Niskamäe meeste juured on kodu kaljupragudes kinni. Ka Aarne näib „head keskmist tõugu“, kellelt ei oodata imet. Ja Ilona tundub „väikese tormina“, mis meest juurtega kaasa ei kisu. Aarne kõigub kaua Niskamäe ja Ilona vahel, ent lõppeks ometi saab võidu see uusaeg, mis Ilona sõnade järgi on paisutanud vabadusejanu ja isikliku õnne tarvet. Tõepoolest ei rebene aga Aarne Niskamäelt mitte niipalju moodsa aja „janudest“ kui sellest, et abielunaine oma äärmusliku käitumisega ise pilli lõhki ajab.

Ehkki Ilona näidendi käigus võitjaks jääb Aarne suhtes, ei tähenda see veel Niskamäe alistumist. Näidendi lõpul seisab vanaperenaine endise murdumatusena püstitäpi ning lausub kokkuvarisenud Martale: „Nüüd ei uluta enam, nüüd korraldatakse elu algusest uuesti. Aarnel pole siia enam asja ja sinu lapsed kuuluvad Niskamäele...“ Tühik, mis Aarne lahkumisega talus tekkinud, kasvab järelpõlves kinni.

Nagu kõigest kokku näeme, on lihtne ja tavaline konflikt arendatud tugeva dramaatilise pingeni, tõstetud vanaperenaise hoiakus kõrgema saatuslikkuse ja sügavama inimsuse astmele, kus kohustuste eetika ning isikuohverdamise nõue kollektiivse heaolu kasuks kõigiti tasakaalu peab isikuõnne poeetiliste võludega. Hingeelu joonistused on kõigis osades kogemusterikkalt peetud. Dialoog on eriti küps ja vähesega paljuütlev huumori ja satiiri sähvatustes, kuna pateetilised partiid, rohkem kui eestiline realismitunne seda lubab, kalduvad paljusõnalisusse ja ilukõnnesse. Ent kaunis stiil, mis meid laval häirib, näib Soomes vist teatav vooruski olevat. Lisaks arvan ma, et Marta kuhu liiga kerge ja tühisena võtmisega on kirjanik Niskamäe probleemi lahendust enesele näidendi kahjuks hõlbustanud.

Näidendi peaintriig ei taha algul hästi vedu võtta. Pea terve esimese vaatuse jooksul tammutakse miljöökirjelduse takus kinni, mispärast seda vaatust ongi „proloogiks“ vabandatud. Ka järgmise vaatuse algul lokkab miljöo veel lopsakalt edasi, ning üksvahe saame koguni mulje, nagu oleks karjatüdruk Alina lapsesaam selle näidendi otsustavaid sündmusi. Kuid lõppeks mingit Alinat ometi lavale ei tule, peaintriigi haaratuse nüüd tugevalt pihku ning pinge hakkab tõusvas joones arenema. See pikatoimeline laulu-tantsuline algus koos viimase vaatuse „kohtupidamise“ lavastusega annab teesele rohkem „rahvatüki“ kui keskendatud draama ilme. Ja seda rahvapärast toetab tugevasti ka humoristlik valgustus. Ent need mõningad vormilised ebakohad jäävad täiesti varju sisuliste vooruste kõrval ning peajoone üldine tugev kandvus kindlustab haarava lõpptulemuse. „Niskamäe naiste“ puhul on võimalik kordamineku tõsist rõõmu tunda.

H. Raudsepp.

H. Jänes, A. Meie Saar, O. Parlo ja B. Sööt: **Euroopa kirjanduse pääjooni II.** Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 135 lk. Hind 1 kr. 40 s.

Kõnealus raamatus jätkavad autorid maailmakirjanduse kava kohast vaatlust. Ülevaade antakse kreeka tragöödiast, tõstes eriti esile Sophoklese „Kuningas Oidipust“. Rohkesti on raamatus ruumi jäetud ka Shakespeare'ile, peamiselt aga tema „Hamletile“. Järgneb põgus pilk prantsuse klassitsismile, pikema peatumisega Molière'i ja tema „Ihnuri“ juures. Edasi luuakse pilt realismi ja naturalismi tekkimise väliseist tõukejõududest ning selgitatakse lähemalt nende voolude olemust. Põgusalt mainitakse ka tuntumaid välismaisi realiste ja naturaliste. Raamatu lõpposas tutvustatakse Ibseni elukäigu ning loominguga ja eritellakse üksikasjalisemalt tema „Rahva vaenlast“.

Sisult on töö üldisest hea, allikate valik on tehtud kompetentselt. Eriti tuleb alla kriipsutada Sophoklese ja Shakespeare'i käsitlemist. Peatükk Shakespeare'i „Hamletist“ on otse oivaline. Nii peent ning sügavat Hamleti keeruka hingeelu eritlust kui ka kogu mõttetiheda ning sisuka draama analüüsi põhjude meil seni olemas eesti keeles. Autorid on siin teinud õnneliku valiku tuntud põhjalikest allikaist, mille kaudu Shakespeare'i geenius astub palju lähemale ka meie gümnaasiumi õpilasile.

Keeleliselt on raamat ajakohane ning kõigiti korras. Retsensent on märkinud vaid üksikuid vääratusi: „Ta olevat Korintose kuningas (pro kuningas) Polybose... poeg“ (lk. 14);

„... ei ole imeteldav (pro imesteldav, imestatav), et ta nõustub laekavargusega La Flèche'i poolt, kel oli põhjust seda vingerpussi mändida...“ (lk. 82); „paganlus“ (pro paganus), lk. 114.

Slavism: „Lausekujundeist kasutatakse huvierutavalt kõnekeelele omaseid (pro omast) aposiopeesi ja anakoluuti.“

Trükivigu: „Palonius“ (pro Polonius), lk. 21; „järeltulijad“ (lk. 70); „... de Vogüe' uurimus...“ (pro Vogue' uurimus), lk. 104; „Comte, Auguste (könt, ogü'st)“ pro „kont“ (lk. 132).

K o k k u v ö t t e s: hea raamat, mis maailmakirjanduse käsitelisel koolis otse hädavajalik.

Paul Viires.

R. Antik: Estland in fremden Sprachen. Akadeemiline Kooperatiiv, Tartu, 1936. 98 lk.

Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogu juhataja R. Antik tahab kõnesolevas raamatus täita liinka, mis juba kaua on andnud valusalt tunda. Ta tahab anda nende Eesti kohta võõrkeeltes ilmunud teoste bibliograafia, mis usaldusvärselt ja õiglaselt käsitlevad Eestit ühel või teisel kujul. „Seni on aga need teosed olnud väga raskesti kättesaadavad, sest nad on ilmunud paljudes keeltes, riikides ja ajastuis ja seejuures suuremalt jaolt laiiali paisatud koguteostes ja ajakirjades. See tingib asjaolu, et Eesti on välismaa laiemais ringides ainult vähe tuntud. Peale selle on olemas hädadoht, et võõrsil vananenud ja teatavat sihti taotleva kirjanduse alusel jõutakse kõverpildini, sest et seal on käigus eriti rikkalikult tendentslikke raamatuid ja brošüüre, mis sisaldavad sihilikke valeandmeid,“ nagu ütleb autor täiesti õieti oma saksakeelses eessõnas. Autor seab oma bibliograafia sihiks uuemate uurimuste ja nende kaudu saadud ümberhinnangute seisukohalt anda ülevaade Eesti maa ja rahva kohta käivist ebatendentslikust kirjandusest võõrkeeltes, et tutvustada Eestit õigest küljest, kusjuures see bibliograafia rajaneb peamiselt Eesti Rahvusraamatukogus (ehk teisiti ERM-i Arhiivraamatukogus) asuval kirjandusel.

Nii siis on meil tegemist teosega, mis oma ülesandelt on väga tähtis ja ühtlasi peaks suurel määral teenima ka Eesti tutvustamise, tema kultuuripropaganda eesmärke. Ühtlasi on säärane teos tarvilik igapähele, kes on huvitatud meie teadusliku kirjanduse arenemisest või vajab andmeid mõnes teaduse eriharus ilmunud võõrkeelse kirjanduse kohta. Akadeemiline Kooperatiiv on kirjastanud teose just välispropaganda huvides, tahtes nähtavasti täiendada sellekohast juba ilmunud sarja.

Võtnud selle teose kätte eessõnas väljendatud kui ka säärastele raamatule lugeja poolt esitatava ülesannete-kohase nõudlikkusega, tabab meid kahjuks mitmes suhtes mitte just vähene pettumus. Autor on kahtlemata asunud tõsise tahtmisega teose koostamisele, kuid juba need kõige mitmekesisemad teadusealad, mille kohta esitatakse bibliograafia, panevad meid ketserlikult mõtlema, kas on nüüdsel ajal ühel inimesel võimalik olla nii laialdaste eriteadmistega, et ta üksi suudab kõigis neis teadustes objektiivselt otsustada, milline on täiesti tendentsivaba ning õieti koostatud kirjutus, milline aga mitte ja seega siis tuleks välja jätta. Käesolevgi bibliograafia tõendab, nagu allpool näeme, et ühel isikul ei või see kuigi hästi õnnestuda. Siin oleks tulnud käia tavalist rada ja kasutada viisi, nagu tehakse seda vastavate bibliograafiatega juures, nimelt üksikuid erialasid oleksid pidanud koostama eriteadlased või vastavaid küsimusi kodunenud toimetajad ühe peatoimetaja või tegevtoimetaja juhendamisel.

Töö eessõna näib olevat ebaõnnestunud. Seal leidub küll seletus, et „eeslased omavad oma kunsti, kirjanduse ja teaduse, millest kõigepealt trükitud sõna tunnistuse annab“, kuid säärasteid põhitõdesid praegu kuulutama hakata, kus Eesti riik juba üle 18 aasta vana, on asjatu; eesti teaduse, kunsti, literatuuri, üldse kultuuri olemasolu ei suuda eitada isegi kuitahes tendentslik võõrkeelne kirjutus, mida meil tänapäeval üldse on tarvis arvestada.

Nende põhitõdede serveerimise kõrval tundub aga päris olulise puudusena möödaminek seletusest, mis a ja n i valik haarab endasse teoseid ja milliseil lähemal põhimõtetel valik on teostatud (kuivõrd on arvestatud tendentsivabu kirjutusi ajakirjanduses, mis põhimõttel on asetatud teosed rubriikidesse jne.). Et need küsimused pole mitte asjatud, näitab meile bibliograafia ise, kus me ei tea, kas piiripostiks on 1936. a. algus või lõppuol, ja kus otsime teoseid asjatult sealt, kuhu nad peaksid kuuluma, leiame üllatuseks nad aga teisalt või ei leia neid üldse.

Siin pole võimalik kuigi üksikasjaliselt märkida kõiki küsimusi, mis tekitab bibliograafiaga tutvumisel.

Ei tee ju viga, kui mainitakse eestikeelseid tähtsamaid teatmeteoseid (Eesti Biograafiline Leksikon; Eesti Avalikud Tegelased; Eesti. Maa — Rahvas — Kultuur; Eesti Entsüklopeedia jt. — vt. lk. 9), kas see aga on võõrkeelse kirjanduse valimiku põhimõtetega kooskõlas, on ise küsimus. Kui aga esitada igasugu sõnastikke ja teatmeteoseid, nende seas ka kalendreid, siis ei tarvitseks seal puududa näit. üsna korrektne valik eesti-saksa ja saksa-eesti kohanimesid, mis avaldatud Müncheni Saksa Akadeemia väljaandel ja O. Kredel'i ning Fr. Thierfelder'i toimetusel ilmunud teoses „Deutsch-fremdsprachiges (fremdsprachig-deutsches) Ortsnamenverzeichnis“, Berliin 1931.

E. Blumfeldt'i väga instruktiivset bibliograafilist ülevaadet ei leia me mitte bibliograafia osas (nr. 55—85), vaid koguteoste hulgast, kust vaevalt tuleks mõttesse teda otsida, kui meie ise ei teaks, et E. Blumfeldt seesuguse artikli on kirjutanud, ja ei hakkaks seda otsima bibliograafia lõppu paigutatud registri abil. Analoožilisi juhuseid on üsna rohkesti. Näit. peaks olema osakonnas „Veröffentlichungen der Hochschule und der wissenschaftlichen Institutionen“, kus leiduvad mitmete seltside, nende seas ÕES-i väljaanded, ka Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi väljaandel ilmuv „Svio-Estonica“, autor on aga „Svio-Estonica“

paigutanud osakonda „Sammelwerke“, kuigi „Svio-Estonica“ on niisama palju koguteos kui ÕES-i aastaraamatudki. Loomulikult ongi raske toimida teose paigutamisega ühte või teise osakonda, kui need osalt katuvad; kuid sellest raskusest saaks üle osalise viitamisega, mida aga on kasustatud üsna tagasihoidlikult. R. Antiku bibliograafias ei leidu ses mõttes järjekindlust. Samas Ülikooli ja teaduslike asutiste väljaannete osakonnas on tunnustatud Eesti Rahva Muuseum teaduslikuks asutiseks, mis vähemagi kahtluseta on täiesti õige; sama mõõdupuud pole aga välja kannatanud Riigi Keskarhiiv, Tallinna Linnaarhiiv ja mitmed teised asutised, mida sesse rubriiki pole asetatud. Arvatavasti pole see tingitud autori poolt nende asutiste alahindamisest, küll aga süstematiseerimise puudulikkusest läbiviimisest käesolevas bibliograafias. Bibliograafia te juures on eriti tähtis rikkalik viitamine, kusjuures teose täielik tiitel paigutatakse sinna, kuhu ta oma iseloomult peamiselt kuulub. Seda pole käesolevas töös küllaldase järjekindlusega teostatud.

Esineb mitte vähe teisigi ebajärjekindlusi ja tähelepanematuses jootunud komistusi. Võtame kas või järgmised, mis bibliograafia juures siiski on olulised: Pärnu Muististeuurimise Seltsi väljaannete juures on mainitud lihtsalt köide, mitte selle sisu, kuigi see väärrib tähelepanu. Nr. 117 juures pole mainitud eestikeelset sarjanime, saksakeelne küll; nr. 118 juures on mõlemad olemas. Tallinna Linnaarhiivi väljaandend pole ühtlaselt esitatud (vrd. nr. 136 ja 137; nr. 792 juures puudub ilmumisaasta); hoopis puudulikult on tsiteeritud nr. 973 (mitmes köide, leheküljed?), nagu paljud teisedki numbrid; osa on aga täpselt tsiteeritud, köidete ja lehekülgede märkimisega. Muu seas nr. 973, mis on ülevaade ajaloolise kirjanduse kohta ja sellena otsene järg nr. 85-le, asub hoopis teises osakonnas, kuigi nad peaksid asuma koos, ka viitamise korral. Ilmne eksitus on „Svio-Estonica“ ja „Estniskt-Svenskt album“ viitamisega nr. 1184 ja 1185 all osakonnas 25 („Stammverwandte Völker“), sest siin ei ole mingit tegemist hõimlastega ja need teosed nähtavasti peaksid kuuluma 24. osakonda („Völkische Minderheiten“). 32. osakonnas (Zoologie) nr. 1377 all asuv A. Heintz'i teos „Revision of the Estonian Arthropoda“ peab muidugi kuuluma paleontoloogia alale 33. osakonda. Need on ainult üksikud märkmed võrdlemisi tihedaist sellesarnaste ebajärjekindlustest ja vähemaist vääratustest; bibliograafia, mis on ikkagi täpne teadus, nõuab oma ülesandele „bibliograafilise täpsusega“ lähenemist ja võimalikult ühtlustatud tsiteerimisviisi.

Kuid sisulisest küljest vaadates jäävad need tähelepanud komistused täiesti tagaplaanile käesoleva bibliograafia põhipuuduse kõrval. Selgub, et autor, juhitud küll heast tahtest, pole üksinda, mis ka täiesti loomulik, suutnud tutvuda kõige olemasoleva võõrkeelse kirjandusega ja otsustada õieti, mis sellest kuuluks teosessevõtmisele, mis mitte. Ta pole tundnud paljusid võõrkeelseid käsitlusi, mis on suure tähtsusega meie teaduslikus kirjanduses, ja need uurimused kaaluvad üles paljusid raamatuse võetud teoseid; selle tagajärjel ongi võimatu hinnata näit. kirjandusteadlasel zoologia või botaanika erialalist kirjandust ja olla kursis juurdetekki vaga. Edasi: autor on võtnud sisse mitmeid tähtsusetu lühikesi kirjutusi, ära jätnud aga soliidseid väljaandeid. Üsna lootusetu on siin piiratud ruumi juures loendada hakata osagi neist teostest, mis ses bibliograafias puuduvad, mida ta aga peaks tingimata sisaldama juba kõnesoleva teose ülesande tõttu, nagu selle autor ise on kindlaks määranud. Kuna allakirjutanu usub lähemalt tundvat vähemalt kahte bibliograafias esitatud osakonda — arhiivindust ja ürikmaterjali ning ajalugu, võib ta seda väita nende osakondade kohta erilisemalt. Et aga teose suhtes mitte olla ülekohtune, on ta küsitlenud asjatundjailt arvamusi ka loodusteaduslike teoseid sisaldavate osakondade kohta ja otsus siin oli veelgi valjem.

Bibliograafia koostaja ütleb, et ta on toonud vaid valimiku paremaid tendentsivabu teoseid oma bibliograafias, ja just sellelt seisukohalt väl-

judes allakirjutanu on võinud märgata bibliograafias olulisemaid puudusi, sest on väga palju väärtuslikke töid välja jäetud.

Bibliograafiliste teoste all asjatult otsime S. Bring'i bibliograafilist käsiraamatut „Bibliografisk Handbok till Sveriges historia“, Stockholm 1934, 780 lk., mis sisaldab rohkesti andmeid Eesti ajaloo kohta; eriti kahju on, et puuduvad sääraseidki tähtsaid, juba aastaid ilmuvad bibliograafilised aastaraamatud, kus Eesti osa mag. N. Loone poolt toimetatuna on leidnud väga ülevaatliku valgustuse, nimelt „International Bibliography of Historical Sciences“, mis ilmunud juba 1926.—1934. aasta kohta. Asjatult otsime sama autori „Ocena czasów polskich w historjografii estonskiej“, kirjutut Poola aega L.-Eestis käsitlevate teoste kohta Varssavis ilmuvas „Przegląd Historyczny's“ 1932 jt. Kui on esitatud mõne raamatukogu kataloogid (nr. 69 ja 70), siis ei võiks nii halvaks pidada ka Tallinna Riigiraamatukogu katalooge, mis ilmunud teatavasti juba mitmes köites. „Buch und Büchereiwesen?“ all asjatult otsime Fr. Puksoo kirjutusi „Die Buchdrucker Brendeken in Estland“ (Gutenberg-Jahrbuch 1934) ja „The Estonian Book During 400 Years“ (Baltic Countries 1935). Muide viimane ajakiri, mis sisaldab üsna rohkesti Eesti kohta artikleid, mille mitmed vihud ilmusid ammu enne käesoleva bibliograafia ilmumist ja mis vist on olemas ka ERM-i Arhiiviraamatukogus, on saanud koostaja tähelepanu osaliseks alles bibliograafia trükkimisel ja ta on maininud seda ajakirja, ilma artiklite nimetamiseta, täienduste all.

Ka arhiivinduse osakond on üsna puudulik. Asjata otsime siit S. Hedar'i põhjalikku eriuurimust „Enskilda arkiv under Karolinska enväldet“, Stockholm 1935, 372 lk., samuti sama autori töid, mis puudutavad Eesti kartograafilist aimestikku Rootsis. Me ei hakkakski neid teoseid otsima, kui oleks põhimõtteks, et bibliograafia haarab ainult eesti ja siin teotsevate teisist rahvusist uurijate teoseid, kuid autor on kaasa haaranud ka välismaalasi, kes Eesti ala kohta on kirjutanud, — siis tuleb sellekohaselt esitada ka nõudmised. Hoopis puudulik ja päris valulaps on osakond „Urkunden“, kus on mainitud vaid osake tähtsast ürikuteväljaandeist, mis on ilmunud peale 1918. a. ja käivad Eesti kohta. Kus on L. Arbusow'i, F. Stackelbergi, A. R. Cederbergi, allakirjutanu, dr. J. Vasara dokumentide üllitused, Bruiningki „Livländische Güterurkunden“ (neid pole autor pidanud niivõrd ürikutekoguks, kui nad aga puhtal kujul on, vaid vanema ajaloo käsitluseks, vt. nr. 947) jne.?

Ja kas on koostaja tutvunud P. Johanseni teose „Acht Bilder aus Estland 1615“ (esitatud nr. 144 all) sisuga? Vaevalt see teos käib ürikutepublikatsiooni mõiste alla; ta peaks leiduma mõnes teises osakonnas.

Ülikooli ja teaduslike asutiste toimetiste osakonnas on autor unustanud hoopis ülikooli toimetiste C sarja, mis ometi sisaldab selliseid teoseid nagu J. Vasara „Quellen zur Geschichte der Universität Tartu“ (seda teost pole üldse üheski osakonnas mainitud), L. Villecourt'i „L'université de Tartu 1919—1932“ jt.

Kaunis kurva tunde äratab eesti vanema ajaloo osakond, mis peaks olema palju rikkalikum. Jälle torkab silma jämedaid vigu teoste paigutamisel (nr. 973, prof. H. Kruusi eesti ajaloolise kirjanduse ülevaade prantsuse keeles on paigutatud siia, prof. P. Tarveli oma, mis on selle kirjutuse nii-öelda eelnev osa, on aga hoopis teistes osakondades, nr. 85 ja 1049; H. Kruusi teos seal jällegi puudub), osa arhiivinduse ja ürikute osakonnas olevaid teoseid on uuesti siia võetud, osa tähtsaid aga jäetud võtmata. Pole vahet tehtud bibliograafiliste ja arhiivinduslike teoste, ürikute publikatsioonide ja ajalooliste uurimuste vahel, vaid kõik on kokku aetud, hoolimata nende eriosakondade olemasolust. Mis siin puutub valikusse endasse, siis on autor teinud endale ülesande küll väga kergeks, kasustajale aga jääb valiku põhimõte täiesti arusaamatuks. Näi-

teid: sisse on võetud sellised (kas ebatendentslikud?) pinnapealsed kirjutused nagu O. Greiffenhageni omad (nr. 955, 1033), välja jäetud aga säärased väärtteosed või põhjalikud ning tulemusrikkad kirjutused nagu terve rida prof. K. R. Melanderi teoseid, mis Eestist väga oluliselt puudutavad, W. Tavaststjerna suure teose kolmas, iseseisva pealkirja all olev osa. Miks meeldisid autorile ainult paar artiklit „Karolinska Förbundet's Arsbook'is“, rida palju tähtsamaid aga on jäetud välja (S. Schartau kaks suurt artiklit Eesti- ja Liivimaa kohta aastaraamatu 1924. ja 1925. aastakäigus, A. Hasselbladt'i kirjutus sealsamas jt.). Sedasama peame küsima, kui näeme Käpostin'it ja Slokat (mis muu seas ka rahulikult oleks võinud välja jääda), läti parimate uurijate A. Schwabe ja E. Dunsdorff'i teoseid otsime aga asjata. Muu seas pole armu leidnud autori silmis Läti-Eesti Ühingu kuukiri, mis ometi sisaldab rea meie uurijate erapooletuid läti keelseid kirjutusi. Ilus on ju, et dr. Schultz-Bertrami kirjad oma emale (nr. 1011) on bibliograafias sees; see on teos, mis mõnus lugeda. Aga mispärast oli halvem sama mõnus W. Wrangelli raamat Wilhelm v. Rossillon'i üle (ilmus Tartus 1934), mida muu seas meie ajakirjandus on elavalt refereerinud? Kus on G. Vilbergi teos saksakeelse referaadiga „Die forstlichen Verhältnisse und Waldstreitigkeiten in Eesti in der Ordenszeit“, üldse teisedki huvitavad artiklid vöörkeelsete referaatidega „Eesti Metsanduse Aastaraamatuist“? Eks autor too küllalt teisi kirjutusi, mis varustatud vaid lühikesse vöörkeelse resümeeaga; miks on siis nii paljud teised välja jäetud, mida siin mainida ei suuda?

Kus on dr. J. Vasara „Verteidigung einer Leistung“? Kus on sama autori „Carl Schirren ajaloolasena“, mis ometi varustatud õige üksikasjalise saksakeelse referaadiga? Ometi on toodud suur hulk selsarnaseid teoseid (mainigem näitena nr. 469, 481, 738, Eesti Rahva Muuseumi aastaraamatute referaadid jne. jne.). Ei oleks tarvitsenud põlata N. Genss'i teost „Zur Geschichte der Juden in Eesti“, mis on väga korralik raamat ja ilmunud Tartus iseseisva uurimusega 1933. a. H. Moora sulest on ilmunud ajakirjas „Suomen Sotilas“ 1927 pikem ülevaade Eesti Vabadussõjast, see puudub. Pole leida H. Sepa „Inkerin tapahtumat vv. 1701—1703 ja niiden vaikutus Suomen ja Viron historian“ (Historiallinen Aikakauskirja 1934). Kuidas üldse on lugu seesuguse tähtsa väljaande kui „Eurasia Septentrionalis Antiqua“ Eesti kohta käivate ja Eesti teadlaste kirjutustega (H. Moora, E. Laid, M. Schmiedehelm, R. Indreko jt.)? Mõni artikkel on bibliograafias sees, mõni mitte.

Puuduvad: H. Kruusi „Eestin historiantutkimuksen kehitys ja nykyinen tila“ (Historiallinen Aikakauskirja 1933); dr. A. Korhose kirjutused „Baltialaista agraarihistoriaa“ (Historiallinen Aikakauskirja 1927), „Puolan puolustusota Liivinmaalla vv. 1600—1601“, Helsingi 1933; dr. P. Johanseni „Siedlungsforschung in Estland und Lettland“; sama autori „Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte“ (Beiträge zur Kunde Estlands XIII); sama autori „Über die deutschen Ortsnamen Estlands“, Tallinn 1930; Kleini teos Ruhnu kohta; R. Hemmer, „Den svenska bosättingens på Runö älder“, Helsingi 1934. Puuduvad mitmed prof. L. Arbusow'i, A. R. Cederbergi, E. Scheibe, A. Friedenthali (näit. „Die Goldschmiede Revals“, Lüübek 1931), Th. Wennerströmi, M. Taube jt. tööd, Nõukogude Venes ilmunud meie maa mineviku kohta käivaid teoseid ja kirjutusi on äärmiselt vähe esitatud (näit. Krasnõi Arhiv'ist puuduvad kõik tähtsamad käsitelud). Võib märgata O. Looritsa, W. Andersoni ja P. Ariste mitmete vöörkeelsete teoste või resümee puudumist. Oskonnas „Geschichte der Republik Estland“ on toodud nr. 1049 all P. Treiberg-Tarveli ülevaade eesti ajaloolisest kirjandusest 1927—1930, üldse terve raamatu ulatuses ei leia me aga sama autori ülevaadet 1921—1927 kohta, mis ju on ilmunud ka sessamas „Bulletin'is“, kuigi mõni aasta varem. Puudulik on kirjandus ka Vabadussõja kohta.

Tuleb vahelmärkusena tähendada, et nende ridade kirjutaja kõige selle juures ei ole arvestanud üldse 1936. a. ilmunud väärtuslikke, kuid siin puuduvad teoseid, kuigi autor mõned sellestki aastast esitab. Ühtlasi pole tahetud siin sihilikult otsida igas inimlikus töös esineda võivaid juhuslikke puudusi ja neid suure kella külge siduda. Allakirjutanu ei ole asja juures olnud suurte bibliograafiliste eelteadmistega, siin esitatud märkused on talle nii-öelda mööda minnes silma puutunud. On karta, et üksikasjalisema vaatluse juures esitatud nimestik puudevate ajalooliste teoste kohta suureneks veel märksa.

Puuduvad Tartu ülikooli juures teotsevate geoloogia ja zoologia instituutide ja muuseumide, Akadeemilise Metsa-Seltsi, Eesti veekogude uurimise komisjoni väljaanded, puudub „Agronomiamia“. M. Härms on esitatud ainult ühe tööga, ta on avaldanud Eesti linnustikust aga rea töid saksa ja prantsuse keeles välismaa väljaandeis. H. Riikojalt on kaks tööd, puudub aga hulk tähtsaid uurimusi saksa ja inglise keeles. Üldse mainitud pole Habermanni, Kuskovi, Dampfi, Jacobsoni, Matthieseni, Linkola ja teiste soomlaste tööd. Välismaal ilmunud kirjandus Eesti geoloogia kohta on väga puudulikult esitatud. Edasi puuduvad prof. Öpiku brahhiopoode käsitlevad teosed, J. G. Granö Eesti maastikuliste üksuste väga ülevaatlik saksakeelne referaat, J. Auli antropoloogilised uurimused, ilmunud „Archiv für Rassenforschung“is, E. Reinwaldt'i „Über Verbreitung und Schutz einiger Säugetiere Estlands“ (1922) jpt.

On muidugi vaieldav, kas teosesse võtta neid e e s t i teadlaste uurimusi võõrkeeltes, mis küll oseselt ainult Eestit ei käsitle, seavast rikastavad aga nii Eesti kui üldist teaduslikku arengut suureväärtuslike andmetega. Käesoleva kirjutaja arvates oleks ka neid võinud teosesse võtta, sest nad iseloomustavad samaväärselt Eesti teaduse kõrget taset ja tema osa üle rahvuslike piiride ulatavas teaduslikus koostöös (nime- tagem ainult näit. prof. Schlossmann'i, prof. Kaho, prof. Puusepa, prof. Orase, dr. Port'i jpt. töid).

Siiski olgu mainitud, et olen leidnud selles bibliograafias ajalugu, arhiivindust ja ürikute-väljaandeid käsitlevais osades ühe kirjutuse, mille ilmumine trükkis oli mulle seni tundmata.

Kokku võttes eelöeldut peab paratamata märkima, et käesolev bibliograafia pole õnnestunud teos. Meile on väga vajalik bibliograafiline ülevaade võõrkeeltes ilmunud Eestit käsitlevaist teostest nii oma tarbeks kui Eesti tutvustamise mõttes, kuid käesolev teos oma ebajärjekindluse ja puudustega ei suuda täita seda ülesannet rahuldavalt. Ei saa hoiduda mõttest, et siin on tegemist lohaka või kiire tööga. Ülesanne kohustab aga võtma tööd põhjalikult ja tõsiselt, sest tegemist on ju eriraamatuga ja mitte mõne pinnapealse lühema kirjutusega. Loodame, et autor, kes tegeleb raamatukogunduse ja bibliograafia alal suure ettevõtlikkuse ja kahtlemata tõsise huviga, edaspidi selliste ülesannete teostamisel põhjalikumalt süveneb töösse, vajaduse korral kasustades ka asjatundlikkude kaatöölaliste abi.

O. Liiv.

EESTI KEEL

(Akad. Emakeele Seltsi ajakiri, XV aastakäik, 1936)

ilmub aasta kohta kuus numbrit, à 32 lk., kokku 192 lk. Ilmumise tähtajad: kevadsemestril märts, aprill, mai, sügispoolaastal okt., nov., detš.; kaksiknumbri korral teise numbri tähtaeg.

Tellimise hind aastaks sisemaale 2 kr., välismaale 2 kr. 50 s., pooleks aastaks sisemaale 1 kr. Üksiknumbri hind 35 s., kaksiknumber 70 s. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja linnades suuremad raamatukauplused. Üksikuid numbreid on müügil Tallinnas Tall. E. Kirj. Üh. „Päevalehe“, Tartus O/Ü. „Noor-Eesti“ ja Akad. Kooperatiivi raamatukaupluses. Viimases ka talitus (Tartu, Ülikooli 15, tel. 63).

Varemad aastakäigud:

- I—IV aastak., 1922—1925, à 192 lk., brošeeritud, hind à 2 kr.
- V—VIII aastak., 1926—1929, à 256 lk., brošeeritud, hind à 3 kr. 20 s.
- IX—XIV aastak., 1930—1935, à 192 lk., brošeeritud, hind à 2 kr. 50 s.

Ilmunud broš. aastakäikudel raamatukogudele ja koolidele 15 %, Seltsi liikmeile 20 % hinnaalandust. Saada Noor-Eesti raamatukauplusest.

Uued erisoodustused:

„Eesti Keele“ 1936. aastakäigu tellijatele annab AES võimaluse saada EK neljast esimesest aastakäigust vabal valikul kaks tasuta (saatekulude vastu), peale selle osta viiet ja kuuet aastakäiku poole hinnaga, s. o. à 1 kr. 60 s. Kirjalikult soovi avaldades ning raha ette saates — talituse kaudu (Akad. Kooperatiiv), isiklikult (tellimiskviitungi ettenäitamisel) — otse Noor-Eestilt. Soomeesti sõnaraamatult (vt. kaane siseküljel) saavad EK tellijad 20 % hinnaalandust — Akadeemilisest Kooperatiivist.

EESTI KEEL

kui ainuke keeleline ajakiri Eestis

taotleb kahesuguseid sihte: 1) avaldada teaduslikke uurimusi eesti keele ning sugukeelte alalt, käsitledes ka üldkeelteaduse probleeme, ja 2) võimalust mööda rahuldada tarvet puhtõigekeelsusliku ajakirja järele.

EESTI KEELES

lelavad käsitlemist õigekeelsuse ning tegeliku keele korralduse küsimused. EK-s avaldatakse Akad. Emakeele Seltsi juhatuse ja E. Kirj. Seltsi Keeletoimkonna keelelisi otsuseid ning reegleid. Eriti sagedasti käsitletakse koha- ning isikanimede kirjutusviisi.

EESTI KEELES

ilmub tarvidust mööda keelelise kirjanduse, eriti tegelikku tarvituse minevate teoste (käsi- ning õpiraamatute) arvustusi, murdetekste, ülevaateid tööaladelt jne.

Toimetus: Tartu, Vabriku 5—4. Tel. 2-81 (peatoimetaja).